

Мазкур онлайн курс Америка Қўшма Штатлари Халқаро тараққиёт агентлиги (USAID) кўмагида тайёрланди. Курс мазмуни бўйича масъулиятни TetraTech DPK (ТетраТекДПК) компанияси ўз зиммасига олади ва у USAID ёки АҚШ ҳукуматининг позициясини ифодаламайди.

**“ЎЗБЕКИСТОНДА СУД ҲОКИМИЯТИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН
ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ОММАВИЙ
АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ”**

мавзусидаги

ОНЛАЙН КУРС

Муаллиф: Гулмира ШУКУРОВА – “Ўзбекистонда хорижий тиллар”
номли илмий электрон журнал ва портал директори, ЎзЖОКУ ўқитувчиси.

КИРИШ

Ушбу онлайн курс мақсади – тингловчиларда суд ҳокимиятининг моҳияти, вазифалари, Ўзбекистонда суд тизими, жамоатчилик назорати шакл ва услублари, суд ҳокимияти очиқлиги ва шаффофлигини таъминлашда ва самарали жамоатчилик назоратини ўрнатишда оммавий ахборот воситаларининг (ОАВ) ўрни ва имкониятлари ҳақида атрофлича тасаввур ҳосил қилишдан иборат.

Вазифалари:

- суд ҳокимиятининг моҳияти, вазифалари, Ўзбекистонда суд тизими тузилиши, суд-ҳуқуқ ислоҳотлари мазмун-моҳияти миллий суд тизими

очиқилиги ва шаффофлигини таъминлашда ОАВнинг роли ҳақида тингловчиларга маълумот бериш;

- мамлакатда суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг меъёрий-ҳуқуқий базаси, судлар тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштиришда ОАВ салоҳиятини ошириш йўллари кўриб чиқиш;

- фуқаролик жамияти, унинг шакл, объект ва субъектларини шакллантириш ва ривожлантиришда жамоатчилик назоратининг ўрни кўрсатиш; Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий соҳаси ва ОАВнинг жамоатчилик назоратини таъминлаш инструменти сифатидаги имкониятларини аниқлаш;

- жамоатчилик назоратини таъминлашда журналистик суриштирув имкониятларини кўриб чиқиш, журналистик суриштирувни ташкиллаштириш ва ўтказиш технологиясини тушунтириш;

- ОАВнинг суд-ҳуқуқ тартибот органлари билан ҳамкорлик шакл ва тамойилларини аниқлаш; суд жараёнларини ёритиш бўйича халқаро тажриба ва миллий этика меъёрлари танишиш;

- касбий фаолиятни амалга оширишда журналист дуч келадиган хавфлар, хавфсизлик омиллари ва гендер жиҳатлари билан танишиш.

1- МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОНДА СУД ТИЗИМИ ВА ОАВ.

1.1. Суд ҳокимияти моҳияти ва фаолияти. Ўзбекистон Республикасида суд тизими.

1.2. Ўзбекистонда суд ислоҳотлари.

1.3. ОАВ Ўзбекистонда суд тизими шаффофлигини таъминловчи омил сифатида.

1.1. Суд ҳокимияти моҳияти ва фаолияти. Ўзбекистон Республикасида суд тизими

Суд ҳокимияти – ҳокимиятлар бўлиниши қонунга кўра, давлат ҳокимиятининг алоҳида ва мустақил (қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар билан бир қатордаги) тармоғи. У инсон ва фуқаролик ҳуқуқлари ҳимояси, жамиятда қонуний манфаатлар муҳофазаси, ҳуқуқий тартибот назорати, ҳуқуқий муносабатлар субъектлари ўртасидаги можароларни ҳал этишга қаратилади.

Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир.

Судларнинг асосий вазифаси – фуқаролар ва юридик шахслар ҳуқуқ ҳамда эркинликларини самарали ҳимоя қилиш ҳисобланади.

Суд ҳокимияти органлари одатда асосий вазифаси адолатни таъминлайдиган давлат органлари тизими бўлиб, бошқача айтганда, булар суднинг фуқаролик, маъмурий, жиноий, хўжалик ва ҳарбий низоларни процессуал тарзда кўриб чиқувчи ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қарорлар қабул қилувчи органларидир.

Суд тизими деганда, одатда, уларнинг ваколати, мақсад ва вазифаларига мувофиқ қурилган судлар мажмуи тушунилади. Суд тизими адолат ва қонунийликни ўрнатишга қаратилган кўплаб вазифаларни амалга оширади. Ҳар бир мамлакат ўзининг тарихан ташкил топган суд тизимига эга.

Суд ҳокимияти вазифалари

Суд ҳокимияти функцияларидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- маъмурий, фуқаролик, конституциявий, жиноий, хўжалик ва ҳарбий масалаларни процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда **таҳлил қилиш**;

- **ҳуқуқий нормаларни шарҳлаш**, прецедентлар яратиш (шу каби ҳолатлар, мисоллар) ҳамда суд-ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш бўйича таклифларни шакллантириш;

- **юридик фактларни тасдиқлаш**;

- **ваколатларни назорат қилиш**;

Ўз навбатида функциялар *асосий* ва *қўшимчаларга* бўлинади:

Асосий функциялар – Одил судловни бошқариш, конституциявий назорат.

Суд ҳокимияти мавжуд бўлган барча даврларда ҳам унинг асосий вазифаси содир этилган жиноий қилмишга доир низо ёки жиноий ҳаракатни кўриб чиқиш вақтида қонунни амалда қўллашдан иборат бўлган. Шу билан бирга, суд фуқароларнинг давлат томонидан ҳимоя қилинадиган ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиши керак.

Қўшимча функциялар – давлат органлари фаолиятининг қонунийлиги ва конструктив тартибга солинишини назорат қилиш, ҳукмларни ижро этиш, суд корпусини яратишда иштирок этиш.

Суд ҳокимиятининг назорат функцияси Конституциявий суд томонидан амалга ошириладиган барча даражадаги қонун ва қоидаларнинг Конституция қоидаларига мувофиқлигини назорат қилиш шаклида олиб борилади. Шунингдек, улар маҳаллий вакиллик ва барча ижро этувчи

органлар қарорларининг қонунийлигини назорат қилиш шаклида амалга оширилиб, давлат бошқарувида:

- фуқаролар ва ташкилотларнинг органлар (мансабдор шахслар) нинг хатти-ҳаракатлари ва қарорларига, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилишига, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича қарорларига нисбатан шикоят ва эътирозларини кўриб чиқиш;

- жинойт ишлари бўйича дастлабки тергов сифатини текшириш;

- ноқонуний ҳуқуқий бошқарув ҳужжатларининг тан олинганлиги бўйича шикоят ва аризаларни кўриб чиқиш;

- ташкилотлар ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятида жиноий, фуқаролик, маъмурий ишлар, хўжалик низоларни кўриб чиқишдаги қонунийлик ва тартиб, уларни ҳал этиш бўйича ҳуқуқий бошқарув ҳужжатларининг қонунийлиги текширилади.

Суд ҳокимиятининг назорат қилиш фаолияти қуйидагиларни ҳам ўз ичига олади:

- жазо ҳукми ва бошқа суд қарорларининг ижросини таъминлаш;

- суд қуйи органларининг маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича ишларини кўриб чиқиш ва ҳал этиш;

- суд амалиёти масалаларига оид амалдаги қонун ҳужжатларини аниқлаштириш;

- Олий суд томонидан қонунчилик ташаббуси ҳуқуқининг амалга оширилиши;

- суд корпусини шакллантиришда иштирок этиш ва суд жамоатчилиқ органларини тузишда ҳамкорлик қилиш.

Барча ижро этувчи ва давлат бошқаруви органлари ҳаракатлари ва қарорларининг асосланганлиги, қонунийлигини, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жинойтларни фош этиш, жинойтда гумон қилинувчиларни ушлаб туриш, уларни ҳибсга олиш, фуқароларнинг ёзишмалари, телефон суҳбатлари, почта ва бошқа хабарларни, шунингдек, уй-жой дахлсизлиги, жиноий ишни тўхтатиш ҳуқуқи билан боғлиқ ҳаракатларни амалга ошириш ва назорат қилиш каби ҳолатлар суд ҳокимиятининг қарорлар қабул қилишда мустақил эканлигини кўрсатади.

Суд тизими – бу ўз ваколати ҳамда олдига қўйган мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда шаклланган судлар мажмуасидир.

Ўзбекистон Республикасида суд тизими қуйидагича таркиб топган:

- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди (2017 йил февраль ойидан Олий хўжалик суди билан бирлашган);

- харбий судлар;
- Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича суди, жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар иқтисодий судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари;
- фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари;
- жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари;
- туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари;
- туман (шаҳар) маъмурий судлари;
- ҳакамлик судлари.

Ўзбекистон Республикасида ишларнинг тоифаларига қараб судларнинг ихтисослашуви амалга оширилиши мумкин.

Фавқулодда судлар тузишга йўл қўйилмайди.

Суднинг вазифалари. Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган.

Суд ҳокимиятининг мустақиллиги. Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсундилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашушга йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади.

Суд ҳужжатларининг мажбурийлиги. Суд ҳужжатлари барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, мансабдор шахслар, фуқаролар учун мажбурийдир ҳамда Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ижро этилиши шарт.

Қонун ва суд олдидаги тенглик. Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар қонун ва суд олдида тенгдир. Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳам қонун ва суд олдида тенгдир.

Суд тизимини аниқлаштирувчи асосий ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси бўлиб, унинг **107-моддаси** судларга бағишланган:

“Ўзбекистон Республикасида суд тизими Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, ҳарбий судлар, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлари, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар иқтисодий ва маъмурий судлари, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари, жиноят ишлари бўйича туман, шаҳар судлари, туманлараро, туман, шаҳар иқтисодий судлари ва туман, шаҳар маъмурий судларидан иборат. Судларни ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан белгиланади. Фавқулодда судлар тузишга йўл қўйилмайди” .

Шунингдек, Конституциянинг **108–116 моддаларида** Конституциявий ва Олий судларнинг мақоми кўрсатилган. Конституциянинг **108-** ва **109-моддаларида** Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг мақоми белгилаб берилган. Унга ҳеч қайси суд ҳисобот бермайди. Аммо Конституциявий Суднинг қарорлари бошқа судларнинг фаолиятига таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг устуворлигини таъминлаш мақсадида қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ҳужжатларининг конституциявийлиги устидан суд назоратини амалга оширади (ЎЗР Конституцияси 108-модда).

Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши тавсия этган шахслар орасидан, Қорақалпоғистон Республикасининг вакилини қўшган ҳолда сайланади.

Конституциявий суднинг ҳар бир судьяси якка тартибда сайланади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати аъзолари умумий сонининг кўпчилик овозини олган шахс сайланган ҳисобланади.

Конституциявий суд раис ва унинг ўринбосарини қўшган ҳолда Конституциявий суднинг етти нафар судьясидан иборат бўлади.

Конституциявий суд раиси ва унинг ўринбосари Конституциявий суд мажлисида унинг судьялари орасидан сайланади.

Конституциявий суд судьясининг ваколат муддати — *беш йил*.

Конституциявий суд фақат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига амал қилган ҳолда ишларни ҳал этади ва хулосалар беради.

Конституциявий суднинг судьялари сенатор, давлат ҳокимияти вакиллик органларининг депутаты бўлиши мумкин эмас.

Конституциявий суднинг судьялари сиёсий партияларнинг аъзоси бўлиши, сиёсий ҳаракатларда иштирок этиши, шунингдек илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа бирон-бир фаолият тури билан шуғулланиши мумкин эмас.

Сиёсат ва ҳуқуқ соҳаси мутахассиси бўлган, ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланиши мумкин.

Конституциявий суд ҳамда унинг судьялари ўз фаолиятида **мустақилдир** ва фақат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига бўйсунди.

Конституциявий суднинг судьяси Конституциявий суднинг розилигисиз жиной ва маъмурий жавобгарликка тортилиши, шунингдек қамоққа олиниши мумкин эмас.

Конституциянинг устунлиги, мустақиллик, коллегиялик, ошқоралик, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги Конституциявий суд фаолиятининг асосий принципларидир.

Конституциявий суднинг ваколатлари:

- Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис палаталари қарорлари, Президент фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, ҳуқумат, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорлари, давлатлараро шартномавий ва бошқа мажбуриятларининг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлигини аниқлайди;

- Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан имзолангунига қадар Ўзбекистон Республикаси конституциявий қонунларининг, халқаро шартномаларни ратификация қилиш тўғрисидаги қонунларининг Конституцияга мувофиқлигини аниқлайди;

- Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ва қонунларига мувофиқлиги тўғрисида хулоса беради;

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари нормаларига шарҳ беради;

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан берилган ваколати доирасида бошқа ишларни кўриб чиқади.

Конституциявий суд конституциявий судлов ишларини юритаётганда бошқа судларнинг ёки ўзга органларнинг ваколатларига кирадиган барча ҳолларда ҳақиқий ҳолатларни аниқлаш ва текширишдан ўзини тияди.

Конституциявий суднинг мажлислари, қоида тариқасида, **очик** ўтказилади. Суд раисининг қарори билан ОАВ вакилларининг мажлислар залига киришига рухсат берилади.

Конституциявий суднинг ҳужжатлари барча давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шунингдек корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун **мажбурийдир**.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида **қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга**.

Конституциявий суднинг фаолият тартиби унинг Регламенти билан белги Конституциявий судда **масалаларни кўриб чиқиш муддатлари** қуйидагича:

Агар олинган материаллар қўйилаётган талабларга жавоб берса, Конституциявий суд улар олинган кундан эътиборан **етти кунлик** муддатдан кечиктирмай масалани ўрганиб чиқишга киришилади.

Кўриб чиқиладиган масала юзасидан ҳужжат тегишли материал олинган пайтдан эътиборан кечи билан **уч ой ичида** Конституциявий судда қабул қилинади.

Ҳозирги кунда Конституциявий суд Президент қарорлари ва топшириқларининг Конституцияга мувофиқлигини ҳам текширади. Илгари Конституциявий суд ҳукумат раҳбарининг фармонларини текшириш ваколатига эга эди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди фуқаролик, жиноий, иқтисодий ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида суд ҳокимиятининг олий органи ҳисобланади.

У томонидан қабул қилинган ҳужжатлар қатъий ва Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудида бажарилиши мажбурийдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди қуйи судларнинг судлов фаолияти устидан назорат олиб бориш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди ишларни биринчи инстанция суди сифатида ва назорат тартибида кўради. У ўзи биринчи инстанция сифатида кўрган ишларни апелляция ёки кассация тартибида шикоят бериш (протест билдириш) ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг хоҳишига кўра апелляция ёки кассация тартибида кўриши мумкин. Апелляция тартибида кўрилган иш кассация тартибида кўрилмаслиги керак.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раис, унинг биринчи ўринбосари — жиноят ишлари бўйича судлов хайъатининг раиси ҳамда раис ўринбосарлари — фуқаролик, маъмурий ва иқтисодий ишлар бўйича судлов

хайъатларининг раислари, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судьяларидан иборат бўлади ҳамда қуйидаги таркибда иш олиб боради.

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми;
- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати;
- Жиноят ишлари бўйича судлов хайъати;
- Фуқаролик ишлари бўйича судлов хайъати;
- Маъмурий ишлар бўйича судлов хайъати;
- Иқтисодий ишлар бўйича судлов хайъати

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, раис ўринбосарлари, судьялари Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан сайланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми:

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми, Ўзбекистон Республикаси Олий суди судьялари ва Қорақалпоғистон Республикаси судларининг раисларидан иборат таркибда иш олиб боради. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми тўрт ойда камида бир марта чақирилади. Суд амалиётини умумлаштириш материалларини кўриб чиқади ва қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари бўйича тушунтиришлар беради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди:

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тушунтиришлари судлар томонидан бажарилиши устидан назоратни амалга оширади;
- суд амалиёти ва суд статистикасининг тизимли таҳлилини амалга оширади;
- судларнинг кадрлари малакаси оширилишини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати энг юқори судлов инстанцияси ҳисобланади. У ишларни назорат тартибида кўриш; суд амалиётини умумлаштириш натижаларини кўриб чиқиш, Қорақалпоғистон Республикаси судлари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раисларининг шу судлар фаолияти тўғрисидаги ва қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисидаги маъруза/ҳисоботларини тинглаш ва қонунга мувофиқ бошқа ваколатларга эга. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди судлов хайъатлари ва аппаратининг ишини ташкил этиш масалаларини ҳам кўриб чиқади.

2017 йил феврида Олий суд ва Олий хўжалик суди фуқаролик, жиноий, маъмурий, хўжалик ва ҳарбий иш юритиш соҳасида ягона Олий суд ҳокимияти – Ўзбекистон Республикаси Олий судига бирлаштирилди.

Ҳарбий суд тизими Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди ва ҳудудий ҳарбий судлардан иборат.

Ҳарбий судларнинг таркиби:

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди вилоят суди ҳуқуқида иш олиб боради ҳамда раис, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади.

Ҳудудий ҳарбий судлар эса туман суди ҳуқуқида иш олиб боради ва раис, халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг раиси Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгашининг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан лавозимга тайинланади ҳамда лавозимдан озод этилади.

Ҳарбий суд куйидаги масалаларни кўриб чиқади:

- ҳарбий хизматчиларнинг даъволари бўйича фуқаролик ишлари;
- мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари устидан шикоятлар;
- алоҳида ҳолатлар туфайли умумий судлар фаолият кўрсатмайдиган жойлардаги барча фуқаролик ва жиноят ишлари.

Авваллари, ҳарбий суд судьялари Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари таркибига киритилган бўлса, Президентнинг 2017 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4966-сон Фармонида кўра, эндиликда ҳарбий судларнинг штат бирликлари Олий суд тизимига ўтказилди.

Умуман олганда, “Судлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ва Хўжалик процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 2017 йил 12 апрелдаги №428-сонли ЎзР Қонунга кўра, судлар тузилиши ва таркибига қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди ва такомиллаштирилди.

1.2. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислохотлари

Мамлакатни янада ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири суд тизимини изчил демократлаштириш, суд ҳокимиятининг мустақиллиги тўғрисидаги конституциявий нормаларга қатъий риоя этилишини таъминлаш ҳисобланади. Айтиш жоизки, Ўзбекистонда ўтган йиллар давомида судни ҳокимиятнинг мустақил ва алоҳида тармоғи сифатида ташкил этиш, уни инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилувчи давлатнинг чинакам мустақил институтига айлантириш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилди.

Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш Ўзбекистонда бевосита демократик ислоҳотларни амалга оширишга, қонун устуворлигини ва қонунийликни мустаҳкамлашга, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришни кўзда тутди.

Пировард мақсад эса ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришдан иборатдир.

“Асосий мақсадимиз, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш орқали халқимизнинг суд тизимига бўлган ишончини қатъий мустаҳкамлаш, судни том маънода “Адолат кўрғони”га айлантиришдан иборатдир”, – дейди Президент Шавкат Мирзиёев.

Мустақил Ўзбекистонда 1992 йил 8 декабрда Конституциянинг қабул қилиниши суд тизимининг янгиланишига туртки бўлган эди. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилган ислоҳотларни шартли равишда тўрт босқичга бўлиш мумкин:

Биринчи босқич 1991-2000 йилларни ўз ичига қамрайди ва бу давр суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотларнинг – ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш жараёнлари билан чамбарчас боғлиқ. Бу даврда демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш борасида зарурий институционал ва қонунчилик асослари яратилди. Шу жумладан, суд-ҳуқуқ тизимининг конституциявий кафолатлари ва жиноят-процессуал механизмлари таъминланди. Давлат ҳокимияти тизимида мустақил судлов ҳокимияти тизими ташкил этилиб, унинг жиноят, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия қонунчилиги пойдевори шакллантирилди. Жиноят процессида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича институтлар фаолияти йўлга қўйилди. Суд жараёнида айблов ва ҳимоя тенглигини таъминлашнинг таъсирчан ҳуқуқий механизмлари яратилди. Апелляция тартибида иш юритиш жорий этилди. Хусусан, “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун 1993 йил 6 майда қабул қилинди. Умумий юрисдикциядаги, ҳамда хўжалик судларининг фаолияти 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Судлар тўғрисида”ги Қонун билан бошқарила бошланди. Мазкур ҳужжатда судьяларнинг мустақиллиги белгилаб берилди. Мамлакат суд-ҳуқуқ тизимидаги янги вазифаларни амалга ошириш мақсадида 1995 йил 30 августда “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2000 йил 14 декабрда бўлиб ўтган тўртинчи сессиясида “Судлар тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда

қабул қилинди ва унга умумий юрисдикциядаги ихтисослашган, яъни фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича судларни ташкил этиш масаласи киритилди. Шундай қилиб Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлараро (шаҳар) судлари; Қорақалпоғистон Республикаси жиноий ишлар бўйича Олий суди, жиноий ишлар бўйича вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлараро (шаҳар) судлари ташкил этилди. 2001 йил 1 январдан Ўзбекистонда фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича судлар алоҳида-алоҳида фаолият юрита бошладилар.

Айнан шу даврда суд ишларини апелляция тартибида кўриб чиқиш амалиёти киритилади.

Суд-ҳуқуқ ислоҳотидаги **иккинчи босқич** 2001-2010 йилларни ўз ичига олади. Мазкур йиллар фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилиш даври бўлди. Бу даврда қонунчилик амалиётига биринчи марта жиноят ишларини судда кўриш жараёнига эришилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод этиш институти киритилди. Бу даврда давлат раҳбарининг 2005 йил 8 августдаги фармонида кўра, 2008 йил 1 январдан эътиборан қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилди. Унинг асосида 2007 йил 11 июлда “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниб, қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судлар томонидан амалга оширилиши белгилаб қўйилди. Шулар қаторида мол-мулкни мусодара қилиш жазоси бекор қилинди. Ҳимоячининг ҳуқуқий мақоми такомиллаштирилиб, адвокатнинг ишда иштирок этиш тартиби енгиллаштирилди ва унинг ваколат доираси кенгайтирилиб, далиллар тўплаш ҳуқуқига эга бўлди.

Суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг **учинчи босқичи** 2011-2016 йилларни ўз ичига олади. Амалдаги босқичда суд ҳокимияти мустақиллигини кучайтириш ва судлов жараёнини сифат жиҳатидан янги поғонага кўтаришга алоҳида эътибор қаратилди.

Бу даврда судья лавозимларига номзодларни танлаш ва тайёрлашнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмлари тизимини тубдан такомиллаштириш чоратadbирлари ишлаб чиқилди.

Хусусан, судлар жиноят ишини қўзғатиш ҳуқуқига эга субъектлар доирасидан чиқарилди. “Хабеас корпус” институти кенгайтирилиб, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш судлар ваколатига

Ўтказилди. Суд мажлиси жараёнида айблов хулосаси суд эмас, прокурор томонидан ўқиб эшиттирилиши белгиланди. Бунда 2012 йил 18 сентябрда қабул қилинган “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуннинг муҳим аҳамият касб этганини алоҳида таъкидлаш лозим. Шунингдек, 2014 йил 4 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунга мувофиқ Жиноят-процессуал кодексининг 237-моддасида белгиланган эҳтиёт чоралари доираси кенгайтирилди. Миллий қонунчиликда уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чораси жорий этилиб, шахсга нисбатан уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ҳамда унинг муддатини узайтириш судлар ваколатига берилди. Бундан ташқари, 2015 йил 11 августдан кучга кирган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонун асосида жиноий жазолар тизимини янада такомиллаштириш ҳамда эркинлаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Шунингдек, судьялар ҳамда суд тизими ходимларининг ижтимоий муҳофазасини кучайтириш, судьялар малакасини ошириш ва судларнинг моддий-техника базасини янада такомиллаштириш борасида тизимли ишлар амалга оширилди. Жумладан, судьяликка номзодларни тайёрлаш, уларнинг билим ҳамда малакасини ошириш бўйича Республика юристлар малакасини ошириш марказида махсус курс ташкил этилди.

Суд-ҳуқуқ тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жалб этиш бўйича ҳам тизимли ишлар қилинган. Хусусан, 2012 йил 10 декабрдаги Вазирлар Маҳкамасининг “Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори асосида, судлар фаолиятини компьютерлаштириш даражасини ва компьютер техникасидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, судларда ахборот тизими ҳамда ресурсларини яратиш, тадбиркорлик субъектлари ва аҳолига кўрсатиладиган интерфаол хизматлар кўламини кенгайтириш ҳамда сифатини яхшилаш чоралари кўрилди.

Ушбу босқичда мамлакат аҳолиси фуқаролик ишлари бўйича судларга электрон шаклда мурожаат қилиш, ушбу судлар эса чақирув қоғозлари, қарор нусхалари ҳамда бошқа суд ҳужжатларини электрон шаклда юбориш имкониятига эга бўлишди. Яъни, “E-SUD” (<http://v3.esud.uz/>) миллий ахборот тизими ишлаб чиқилди ва ишга тушурилди.

“E-SUD” ахборот тизими – жисмоний ва юридик шахсларга фуқаролик ишлари бўйича судларга ариза ва даъво аризалари билан электрон равишда мурожаат қилиш имконини берувчи ахборот тизими ҳисобланади .

“E-SUD” ахборот тизимининг асосий мақсад ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

- замонавий ахборот технологияларини жорий этиш орқали фуқаролик ишлари бўйича судларнинг фаолият самарадорлигини ошириш;
- судлар фаолияти ҳақида маълумот тўплаш, қайта ишлаш ва сақлаш;
- суд тизимида интерфаол хизматларни тақдим этиш;
- фуқароларнинг судларга мурожаат этиш бўйича конституциявий ҳуқуқларидан кенг фойдаланиш учун имкон яратиш;
- судлар фаолиятининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш;
- одил судловни кенг жорий этиш учун шарт-шароит яратиш;
- фуқаролик судларида ортиқча бюрократик тўсиқларнинг олдини олиш;
- судларда қоғозсиз ҳужжат айланишини жорий этиш.

“E-SUD” ахборот тизими орқали жисмоний ва юридик шахсларга қуйидаги интерактив хизматлар кўрсатилади:

- Фуқаролик ишлари бўйича судларга ариза ва даъво аризаларини юбориш;
- Суд мажлиси ўтказиладиган сана ва вақти бўйича маълумот олиш;
- Суд ҳужжатлари ва чақирув қоғозларини электрон равишда олиш;
- Суд иши бўйича материаллар билан танишиш;
- Судлар тўғрисида маълумот олиш ва ҳ.к.

Суд-ҳуқуқ ислохотларининг **тўртинчи босқичи** эса 2017 йилдан бошланади.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Харакатлар стратегиясининг** иккинчи йўналиши қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга бағишланган бўлиб, унда фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини ошириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг устувор йўналишлари этиб белгиланган.

Бу давр илк бор Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туман (шаҳар) маъмурий судларининг маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъати ташкил этилиб, улар фуқароларнинг давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш

ҳуқуқларининг конституциявий кафолатларини амалга оширишни таъминлайди.

Хусусан, судлар тузилмасини ҳамда судьялик лавозимларига номзодларни танлаш ва тайинлаш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида ҳеч қайси ҳокимият бўғинига бўйсунмайдиган орган – Судьялар олий кенгаши ташкил этилди. Кенгаш томонидан судьяликка номзодларни танлаш ва тайинлашда таъсирчан жамоатчилик назорати ўрнатилди. Мазкур Кенгашнинг:

- судьялар корпусини шакллантириш;

- судьялар дахлсизлиги бузилишининг ва уларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига аралашининг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар кўриш;

- судьяларни касбий тайёрлаш, малакасини оширишни ташкил этиш, уларнинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш, шунингдек судьяларни рағбатлантириш бўйича ташаббус кўрсатиш;

- оммавий ахборот воситалари билан ўзаро ҳамкорлик олиб бориш, аҳоли билан мулоқотни йўлга қўйиш, судьялар томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши масалалари бўйича жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатларини кўриб чиқиш;

- суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ва ягона суд амалиётини таъминлаш, одил судловга эришиш даражасини ва уни амалга ошириш сифатини яхшилаш бўйича таклифлар тайёрлаш;

- судьяларни интизомий жавобгарликка тортиш, шунингдек уларни жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортишга хулоса бериш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш каби вазифалари белгиланди.

Бундан ташқари, Олий суд ҳузуридаги Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Одил судлов муаммоларини ўрганиш бўйича тадқиқот маркази сифатида ўзгартирилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди бирлаштирилиб, фуқаролик, жиноий, маъмурий ва иқтисодий суд иш юритуви соҳасидаги суд ҳокимиятининг ягона олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий суди ташкил этилди.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари, туман (шаҳар) маъмурий судлари ташкил этилиб, уларга оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий низоларни, шунингдек

маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколати юклатилди.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судлари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар иқтисодий судлари этиб ўзгартирилиб, ишларни биринчи инстанцияда кўриб чиқишга ваколатли бўлган 71 та туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари ташкил этилди.

Янгидан ташкил этилган судларни тўлдириш учун Давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган бошқарув ходимларининг кўшимча 560 та штат бирлиги, шу жумладан 318 та судьялик штат бирлиги ажратилди.

2017 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони мамлакатимизда суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш, чинакам мустақиллигини таъминлаш билан бир қаторда соҳа фаолиятини янада такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга

Олий суд ҳузуридаги Департаментга эса судларнинг самарали фаолияти учун зарур шарт-шароитлар яратиш бўйича чора-тадбирларни кўриш, уларни моддий-техник жиҳатдан ва молиявий таъминлаш бўйича ишларни ташкил этиш, судьялар ва суд аппарати ходимларининг меҳнат шароитларини, моддий ва ижтимоий таъминотини яхшилаш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш вазибалари юклатилди.

Шунингдек, жиноий жараёнда ижтимоий хавфи юқори бўлмаган жиноятлар учун судгача ва суд муҳокамасининг соддалаштирилган тартиби жорий этилиб, бундай ҳолларда қамоққа олиш жиноий жазоси озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазо турларини кенгайтириш билан бекор қилинди.

Нотариал тизим босқичма-босқич фуқаролик ва иқтисодий низоларнинг олдини олиш институти сифатида фаол бюджетдан ташқари моделга ўтмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида билдирилган таклифлар асосида Олий Мажлис ҳузурида **Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашга кўмаклашиш комиссияси** ташкил этилди. Бу комиссия одамлардан келиб тушаётган мурожаатлар, халқ билан бевосита учрашув ва мулоқот жараёнида кўтарилаётган масалаларни умумлаштириш, парламент сўрови орқали ҳаққоний вазиятни таҳлил қилиш, Олий суд ва Судьялар олий кенгаши билан бирга муаммоларни ҳал этиш чораларини кўради.

“Хабеас корпус” институтини жорий этиш ва тергов олиб боришда суд назоратини кучайтириш борасидаги ишлар изчил давом эттирилиб, тинтув

Ўтказишга ва жиноят содир этишда гумон қилинган шахсларнинг телефондаги мулоқотларини эшитиб туришга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилди.

Айрим қилмишларни жиноятлар тоифасидан чиқариш ва либераллаштириш, жиноий жазоларни инсонпарварлик нуқтаи назаридан ўзгартириш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Шу мақсадда 2018 йил 14 майда “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3723-сон Қарори эълон қилинди. **Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни ривожлантириш концепцияси** қабул қилинди.

Жиноят ишларини юритиш тартибини босқичма-босқич рақамлаштиришга ўтишга қаратилган “**Электрон жиноят иши**” лойиҳаси амалга оширилмоқда. Бунда асосий эътибор ташкилотлараро маълумотлар алмашинуви имкониятини берувчи ҳимояланган тизимни, жумладан ахборот тизимлари ва маълумотлар базаларини интеграция қилиш, жиноят ишлари бўйича статистика юритишни автоматлаштириш, ҳужжатнинг ягона идентификаторини жорий этишни ҳисобга олган ҳолда жисмоний ва юридик шахсларнинг суриштирув органлари, судлар, прокуратура органлари билан Интернет тармоғи орқали ахборот алмашинувини таъминлаш; жиноят ишлари бўйича суриштирув амалиётида жиноят-процессуал ҳужжатларининг ягона электрон шаклини ишлаб чиқиш; электрон шаклда санкциялар олиш, далилларни тўплаш, экспертизалар, суд муҳокамаси ўтказиш ва суд қарорларини ижро этиш орқали соддалаштириш масалаларига қаратилади.

Шунингдек, низоларни ҳал этишнинг судгача (муқобил) усулларини ишлаб чиқиш борасидаги ислоҳотлар туфайли ҳакамлик судлари фаолият кўрсатмоқда ва Ҳакамлик судлари ассоциацияси ташкил этилди. Бу эса суд органлари ишини сезиларли даражада енгиллаштиришга ёрдам беради.

Умуман олганда, мамлакатда суд-ҳуқуқ тизимидаги ислоҳотларнинг пировард мақсади фуқароларнинг қонуний манфаатларига хизмат қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳимоя қилишга асосланади. Бу борада бир идора қўлида барча ваколат ва ресурслар тўпланиб қолишига, ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати принципи бузилишига йўл қўйилмаслигига ҳам алоҳида эътибор берилмоқда.

Шу тарзда, Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ тизимидаги ислоҳотлар босқичма-босқич ва мақсадли амалга оширилмоқда.

1.3. ОАВ Ўзбекистонда суд тизими шаффофлигини таъминловчи омил сифатида

Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга оширишда оммавий ахборот воситаларининг ўрни беқиёс. Бу қуйидагиларда намоён бўлади:

➤ оммавий аудиторияни суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ишларнинг ҳолати ҳақида хабардор қилади ва шу билан бирга суд тизимидаги ижтимоий аҳамиятга эга масалалар ва муаммолар моҳиятини тушунтиришга ёрдам беради;

➤ ҳуқуқий ахборотни аудиторияга очик ва тушунарли шаклда тезкор тақдим этади;

➤ судлар фаолияти юзасидан жамоатчилик фикрини шакллантиради ва ифодалайди, шу билан бирга фуқаролар ва жамоатчилик институтларида ижтимоий фаол позицияни шакллантиради.

Судлар фаолияти ижтимоий-сиёсий жихатдан ва ихтисослашган юридик нашрлар сифатида кенг ёритилмоқда. Сўнгги йилларда ҳуқуқий мавзу деярли барча давлат ва нодавлат телерадиоканаллар, Интернет-ОАВлари ва блогерлар учун долзарб бўлиб қолди.

Мамлакатда “Ҳуқуқ”, “Қадрият”, “Куч – адолатда”, “Постда” – “На посту”, “Огоҳ”, “Инсон ва қонун”, “Қадрият”, “Арбитраж ва ҳуқуқ”, “Ҳуқуқшунос”, “Фалсафа ва ҳуқуқ”, “Ҳуқуқ ва бурч”, “Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили”, “Хўжалик ва ҳуқуқ”, “Бюллетень Верховного Суда”, “Адвокат” каби ихтисослашган ҳуқуқий газета ва журналлар, ахборотномалар фаолият кўрсатади.

Аксарият вилоятларда ҳам ҳуқуқий-маърифий нашрлар мавжуд. Бундан ташқари, “Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан”, “Собрание законодательства Республики Узбекистан”, “Собрание постановлений Республики Узбекистан”, “Халқ сўзи” ва “Народное слово” ҳамда унинг веб-сайти эълон қилиб борилади.

Бугунги кунда Интернет-ОАВ, ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар ва блоглар суд-ҳуқуқ органлари фаолияти ҳақида кенг аудиторияга маълумот узатадиган энг тезкор ва мобиль платформага айланди. Telegram мессенжеридagi Xushnodbek.uz, Олий суд, Potrebitel.uz, Huquqiy axborot, Расмий хабарлар/Официальные новости каналлари, Facebook ижтимоий тармоғидаги “Халқ билан мулоқот” – “Диалог с народом”, Rais Buva, Troll.uz ва бошқа шу каби саҳифаларда ҳуқуқий мавзуга оид энг сўнгги янгиликлар, репортажлар ва танқидий-таҳлилий материаллар турфа хил ёндашувлар асосида ёритиб келинмоқда.

Айниқса, Telegram мессенжеридаги 250 мингга яқин обуначиларга эга Xushnodbek.uz канали кенг аудиторияга ҳар бир чиқаётган ҳуқуқий мавзуга оид ҳужжатлар мазмун-моҳиятини халқчил шарҳлаб боради ва жамоатчилик фикрини шакллантиришда ҳам муҳим роль ўйнайдиган тушунарли ва қизиқарли контент яратиб боради.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг 256 мингдан зиёд обуначиларга эга Huquqiy axborot канали эса янги қонун ҳужжатлари, ҳуқуқий ислоҳотлар ҳақида тезкор маълумотлар тақдим этувчи, жамоатчилик вакилларида қонунчиликка таклифлар қабул қилувчи (@qonunchilikbot), саволларга мутахассислар жавоблари, ҳуқуқшунос маслаҳатини (www.advice.uz) тақдим этувчи канал ҳисобланади.

Шунингдек, 2014 йилнинг май ойидан кучга кирган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, жумладан, судлар анъанавий оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда ўз расмий веб-сайтларини ишга туширди. Уларнинг қўпчилиги янгиланган шаклда тақдим этилди.

2015 йил ноябрь ойидан Ўзбекистон Республикаси Олий судининг бир қатор ахборий ва интерактив хизматларни ўз ичига олган, янгиланган www.suprcourt.uz, www.oliysud.uz веб-сайтлари фаолият кўрсатаёпти. Шу билан бирга, Telegram мессенжерида 10 мингга яқин обуначига эга Олий суд (t.me/oliysuduz) канали фаолият олиб боради.

Хусусан, Интернет-қабулхона, электрон кутубхона, умумий юрисдиция интерактив картаси, судлардаги бўш лавозим иш ўринлари учун резюме тақдим этиш имконияти ва бошқа суд тизими ҳақида тез-тез муурожаат қилинадиган саволлар рўйхати ва бошқа бир қанча хизматлар мавжуд.

2016 йил декабрдан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг виртуал қабулхонаси (www.ombudsman.uz) иш бошлади.

Омбудсман мамлакат фуқаролари, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини бузаётган ташкилотлар ёки мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ёхуд ҳаракатсизлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқади ва у ўз текширувини ўтказиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, учинчи шахсларнинг, шу жумладан нодавлат ноижорат ташкилотларининг муайян бир кишининг ёки бир гуруҳ шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқиш учун, башарти уларнинг бунга розилиги бўлса, қабул қилади.

Омбудсманга суднинг ваколат доирасига кирадиган масалалар ёки аноним мурожаатларни кўриб чиқмайди.

2016 йил март ойидан эса Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг янгиланган www.prokuratura.uz веб-сайти ишга тушди. Сайт жозибали график ва ранглар уйғунлигидаги дизайнда ахборотларни узатишда мантиқий тузилишга эга бўлиб, прокуратура тизими фаолияти ҳақида зарур маълумотлар билан тўлдирилган. Албатта, сайтда имконияти чекланганлар учун ҳам қулайлик яратилган. Қайта ишга тушилган сайт асосий менюсида ҳам анча янгиланишлар киритилган. Мазкур ресурсда вилоят ва унга тенглаштирилган прокуратура идоралари, Иқтисодий жинойтларга қарши курашиш департаменти фаолияти ҳақидаги маълумотлар ҳам битта блокда фойдаланиш учун қулай жойлаштирилган.

Шунингдек, 2017 йилдан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг жамоатчилик билан алоқаларида ҳам катта ўзгаришлар рўй берди. Вазирлик марказий аппаратида Жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари билан алоқалар бошқармаси ташкил этилиб, у ички ишлар органлари матбуот хизмати ишини ташкил этиш ва мувофиқлаштиришни таъминлайди. Унинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланган:

- ички ишлар органлари фаолиятини ахборот кузатуви ишларини мувофиқлаштириш, улар мансабдор шахсларининг фуқаролик жамияти институтлари ва жамоатчилик вакиллари билан учрашув ва брифинглари, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва мамлакатда ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш масалалари бўйича фуқаролар билан очик, тўғридан-тўғри мулоқотларини ташкил этиш;

- ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жамоат тартибини сақлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасидаги ички ишлар органлари фаолияти тўғрисида аҳолига ўз вақтида ва ишончли ахборот етказиш бўйича комплекс чора-тадбирлар кўриш ва зарур шарт-шароитлар яратиш;

- ҳудудий ички ишлар органларининг матбуот хизматлари фаолиятига ташкилий-услубий ёрдам кўрсатиш, уларни республиканинг жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари вакиллари билан мустаҳкам ҳамкорлик ўрнатишларини таъминлаш;

- оммавий ахборот воситалари ва бутунжаҳон Интернет ахборот тармоғи материалларини туну-кун мониторинг ва таҳлил қилишни таъминлаш, нотўғри хабар ёки ички ишлар органлари обрўсига путур етказувчи материалларга зудлик билан муносабат билдириш ва албатта, вазирлик веб-сайтнинг самарали фаолиятини ташкил этиш.

Умуман олганда, давлат ҳокимияти органларига бўлган ишонч даражаси уларнинг ахборотга нечоғли очиклигига бевосита боғлиқдир. Шунга кўра, суд

тизими органлари ҳам жамият учун етарлича очик бўлса, унга нисбатан ишончининг ортиши ёки жамиятда адолат қарор топишига одамларда умид ва ишонч пайдо бўлишига сабаб бўлади. Бу эса ўз навбатида жамият фаровонлиги, ўзаро адолатли муносабатлар шаклланишига олиб келади. Буни амалга оширишда оммавий ахборот воситалари, журналистлар ва бугунги кунда анчайин трендга чиққан блогерларнинг иштироки, фаоллиги ниҳоятда муҳим.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Суд ҳокимиятининг моҳияти нималардан иборат?
2. Суд ҳокимиятининг асосий ва қўшимча функцияларига нималар киради?
3. Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилишини тавсифланг.
4. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг моҳияти ва босқичлари ҳақида нималарни биласиз?
5. Оммавий ахборот воситаларининг суд тизими очиклиги ва шаффофлигини таъминлашдаги ўрни қандай?
6. Ўзбекистонда суд тизими очиклигини таъминлаш борасида олиб борилаётган чора-тадбирлар ҳақида нималарни биласиз?

2-МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОНДА СУД ТИЗИМИ ИСЛОҲОТЛАРИНИНГ ҚОНУНИЙ АСОСЛАРИ ВА ОАВ

- 2.1. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг меъёрий-ҳуқуқий асослари.
- 2.2. Суд қонунчилигини такомиллаштиришда ОАВ фаоллиги, салоҳиятини ошириш.

2.1. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг меъёрий-ҳуқуқий асослари

Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш бевосита мамлакатимизда демократик ислоҳотларни амалга оширишга, қонун устуворлигини ва қонунийликни мустаҳкамлашга, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга

қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришни кўзда тутди. Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Президент ва ҳукуматнинг тегишли қарор ва фармонларига асосланади. Конституция – суд-ҳуқуқ тизими соҳасидаги ислоҳотларнинг ҳуқуқий асоси ҳисобланади. Сўнгги 3 йилда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида суд-ҳуқуқ тизими янада такомиллашиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4850-сон Фармони давлатимизда суд ҳуқуқ соҳадаги ислоҳотларнинг янги босқичини бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси мазкур соҳадаги ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга хизмат қиладиган тарихий аҳамиятга эга ҳужжат бўлди. Унда суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштиришга қаратилган қатор чора-тадбирлар, вазифалар белгилаб берилди. Хусусан, Олий Мажлис ҳузурида Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашга кўмаклашиш комиссиясини ташкил қилиш таклифи илгари сурилди.

2017 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолияти самарадорлиги ва нуфузини ошириш борасидаги ишларни янги босқичга кўтарди.

Судни ҳокимиятнинг мустақил ва алоҳида тармоғи сифатида ташкил этиш, уни ўтмишдаги жазолаш органидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилувчи ҳамда ишончли ҳимоя қилувчи давлатнинг чинакам мустақил институтига айлантириш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилди.

Бу ислоҳотларнинг амалга оширилишига сўнгги уч йил мобайнида суд-ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ҳамда қонунийликни мустаҳкамлаш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлашга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, қонунлар, фармон ва қарорлар ҳуқуқий замин яратиб берди. Бошқача айтганда, суд-ҳуқуқ тизимидаги ислоҳотлар давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилди ва бу йўналишда бир қатор ижобий натижаларга эришилди.

Энг аввало, суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш, судлар фаолияти самарадорлигига эришиш, аҳолининг одил

судловга бўлган ишончини ошириш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик судлари бирлаштирилиб, фуқаролик, жиноий, маъмурий ва иқтисодий суд иш юритуви соҳасида суд ҳокимиятининг ягона олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий суди ташкил этилди.

Судлар тузилмасини ҳамда судьялик лавозимларига номзодларни танлаш ва тайинлаш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида ҳеч қайси ҳокимият бўғинига бўйсунмайдиган орган – Судьялар олий кенгаши ташкил этилди ва бу билан судьяларни танлаш ва лавозимларга тайинлашда ноқонуний аралашувларнинг олдини олинди, очиқ, ошқора ва муқобил танлов тизими яратилди. Судья лавозимига муддатсиз тайинлаш, судья лавозимини эгаллаб туриш ёши 65 ёшгача, Олий суд судьялари учун эса 70 ёшгача этиб белгиланди. Ўз навбатида мазкур кенгаш томонидан судьялик лавозимларига номзодларни танлаш, малакали ва масъулиятли мутахассислар орасидан судьяларни тайинлаш, шунингдек раҳбар судьялик лавозимларига кўрсатиш учун тавсия бериш йўли билан судьялар корпусини шакллантириш, уларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига аралашининг олдини олиш бўйича самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Судлар фаолиятини моддий-техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш масалалари Адлия вазирлиги ваколатидан Олий суд ваколатига ўтказилди. E-SUD электрон суд жараёнининг миллий ахборот тизими фаолияти йўлга қўйилди.

Фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларининг ишончли суд ҳимоясини таъминлаш, маъмурий суд иш юритувини амалга ошириш бўйича конституциявий норманинг амалда ижросини таъминлаш мақсадида маъмурий судлар ташкил этилди. Эндиликда фуқароларимизнинг ҳақ-ҳуқуқлари давлат идоралари томонидан бузилса, улар ҳар бир туман ва шаҳарда тузилган маъмурий судларга мурожаат қилиш имкониятига эга бўлдилар.

Бундан ташқари жиноят, жиноят-процессуал, фуқаролик–процессуал ва бошқа қонун ҳужжатларига инсон ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигини таъминлаш, суд муҳокамасини ўз вақтида ва адолатли ўтказиш, жазонинг адолатлилиги ва инсонийлиги кафолатларини кучайтиришни инобатга олган ҳолда одил судлов самарадорлигини оширишга қаратилган ислоҳотлар амалга оширилди.

Суд қарорларининг қонунийлиги ва асослилигини қайта кўриб чиқишнинг амалдаги тизимини такомиллаштириш, шунингдек суд процесси муддатлари ва сифатига салбий таъсир кўрсатувчи ортиқча оралик

инстанцияларни бартараф этиш мақсадида вилоят даражасидаги судлар томонидан фуқаролик ва жиноят ишларини назорат тартибида қайта кўриш бўйича бир-бирини такрорловчи инстанциялар бекор қилинди.

Фуқаролик иши бўйича суд қарорини назорат тартибида қайта кўриб чиқиш имкониятини берувчи муддат уч йилдан бир йилга қисқартирилди, бу эса, фуқаролик ҳуқуқий муносабатларнинг барқарорлиги, фуқаролик процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси жазо тизимидаги қамок тарзидаги жазо тури бекор қилиниб, унинг ўрнига озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган мажбурий жамоат ишлари жазо тури киритилди.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий кафолатларини кучайтириш, жиноят ишларини тергов қилишнинг тезкорлигини ошириш доирасида жиноят содир этишда гумон қилинган шахсларни ушлаб туриш муддати 72 соатдан 48 соатга қисқартирилди. Қамокқа олиш ва уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чораларини қўллашнинг, шунингдек жиноят ишлари бўйича дастлабки терговнинг энг кўп муддатлари 1 йилдан 7 ойга қисқартирилди.

«Хабеас корпус» институтини жорий этиш ва тергов олиб боришда суд назоратини кучайтириш борасидаги ишлар изчил давом эттирилиб, прокурорларнинг почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб кўйиш ва эксгумация қилиш каби тергов ҳаракатларини ўтказишга санкция бериш бўйича ваколатлари судларга ўтказилди.

Судда иш юритиш тезкорлиги ва сифатини ошириш, иш бўйича яқуний қарорлар қабул қилиш муддатларини асоссиз кечиктиришни бартараф этиш, судларнинг жиноят процессидаги ролини ошириш мақсадида суд томонидан жиноят ишини кўшимча терговга қайтариш институти бекор қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев, бундан буён Ўзбекистонда қийноққа солиш, руҳий, жисмоний босим ўтказиш ва бошқа зўравонлик ҳолатларига мутлақо йўл қўйилмаслиги, бундай жиноий қилмишларни содир этган ҳар қандай шахс, у ким бўлишидан қатъи назар, муқаррар равишда жавобгарликка тортилиши ҳақида ўз чиқишларида кўп маротаба қайд этди.

Шу нуқтаи назардан ушбу йўналишда далилларни сохталаштирганлик (қалбакилаштирганлик) учун жиноий жавобгарлик белгиланди, ёлғон гувоҳлик ва ёлғон хабар берганлик учун жавобгарлик кучайтирилди. Қонунга хилоф усуллар орқали олинган далиллардан, шу жумладан номаълум манбадан ёхуд жиноят ишини юритиш жараёнида аниқлаш мумкин бўлмаган манбадан олинган маълумотлардан далил сифатида фойдаланиш таъқиқланди.

Далилларни тўплаш ва мустаҳкамлашда рухсат берилмаган усуллар қўлланилганлиги тўғрисидаги мурожаатлар прокурор ёки суд томонидан зудлик билан мажбурий текширилиши лозим бўлган тартиб белгиланди.

Судларда жиноят ишлари бўйича очик муҳокама принципини чеклайдиган қўшимча талабларни жорий этиш таъқиқланиб, қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала турларини қўллаганлик учун жавобгарлик кучайтирилди.

Ўзбекистон Президенти Конституцияда ўзига берилган ваколатлардан келиб чиқиб, кейинги 3 йил ичида афв этиш тўғрисида 8 та фармон имзолади ва унинг натижасида афв этилганларнинг умумий сони 4 мингдан ошди.

Шунингдек, суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг муҳим таркибий қисми сифатида жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлашнинг самарали институтларидан бири бўлган адвокатуранинг роли ва аҳамиятини кучайтириш бўйича ҳам салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Суд ишини юритишнинг барча босқичларида томонларнинг тортишуви принципининг лозим даражада ишлашини ташкил этишга қаратилган чоратадбирлар изчил амалга оширилди, адвокатларнинг профессионал фаолиятини бажариши учун зарур қонунчилик базаси яратилди. Бу тизимнинг ҳуқуқий мақомини кучайтириш, адвокатлар ваколатларини кенгайтириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди.

Чунки, адвокатура институтини такомиллаштириш орқали инсон ҳуқуқларини таъминлаш янги босқичга кўтарилади. Бу борада ҳали ўз ечимини топмаган муаммолар ҳам мавжуд. Масалан, 33 миллиондан ортиқ Ўзбекистон аҳолисига фақатгина 4 мингта адвокат хизмат кўрсатаётганини ижобий баҳолаб бўлмайди. Президент Шавкат Мирзиёев бу борада ҳам ўз таклифларини бериб, мамлакатимиздаги адвокатларнинг 60 фоизи 50 ёшдан ошган шахслар эканлиги ва улар орасида 30 ёшга тўлмаган ёшлар 70 нафарга ҳам етмаслигини ҳақида ўз маърузаларида алоҳида тўхталиб ўтган. Адвокатлар нуфузи ва мақомини ошириш, адвокатура институтининг мустақиллигини таъминлаш мақсадида Адвокатура институтини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш бўйича ҳам ўз таклиф ва мулоҳазаларини билдирган.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотлар фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли суд ҳимоясини, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлашга, судлар фаолияти самарадорлиги ва нуфузини, одил судловга эришиш даражасини оширишга хизмат қилади.

2.2. Суд қонунчилигини такомиллаштиришда ОАВ фаоллиги, салоҳиятини ошириш

Кўриб турганингиздек, Ўзбекистон Республикасида суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонун ҳужжатлари мақсадли ва изчил такомиллаштирилмоқда. Бу борадаги ишлар самарадорлигини оширишда оммавий ахборот воситалари ҳам фаоллик кўрсатмоқда.

Аҳолининг сиёсий фаоллигини, ҳуқуқий онги ва саводхонлигини оширишда, судлар фаолиятида жамоатчилик назоратини ўрнатишда, жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олишда оммавий ахборот воситалари муҳим восита ҳисобланади. Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий Дастурида белгилаб берилганидек, оммавий ахборот воситалари ижтимоий фикр ва ҳуқуқий маданиятни шакллантирувчи демократик институтлар бўлгани учун ҳам уларнинг бу борадаги фаолиятини кучайтириш зарурияти борган сари кўпроқ сезилмоқда.

Ҳозирги демократик ислохотлар натижасида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар мансабдор шахсларни ўз ишини қонуний асосда тўғри ташкил этишга ундамоқда. Шу сабабли ҳам давлат органлари фаолияти тўғрисидаги маълумотларни жамоатчиликка тўлиқ ва тезкор етказиш мақсадида уларнинг ҳар бирида Ахборот хизматлари фаол иш олиб боришмоқда.

Аслида, демократик жамиятда барча давлат хизматчилари оммавий ахборот воситалари билан яқин ижтимоий ҳамкорлик қилишга ўрганиши лозим. Маълумки, бугунги кунда анъанавий ахборот воситалари билан бирга Интернет, ижтимоий тармоқлар, блогерлар жамоатчилик фикрини шакллантиришда катта роль ўйнамоқда.

Оммавий ахборот воситалари қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг институционал масалаларни ҳал қилиши тўғрисида мунтазам ахборот тарқатади. Судларнинг институционал масалаларни ҳал этиши ҳақида эса маълум ҳодиса жамият ҳаётига номувофиқ келгандагина ОАВ шошилини ёритишга киришади. Шу тариқа журналистлар, бош муҳаррирлар ўзига нотаниш соҳага киради. Натижада етарли тайёргарлик, малакага эга бўлмаганлиги уларга панд бериши мумкин. Бу маълумотни ўқувчига етказиш, муҳим жиҳатларига эътибор қаратиш, суд жараёнининг асл моҳиятини таҳлил этишда ҳалал беради. Бундай пайтларда журналистларнинг соҳавий ихтисослашмагани кўзга ташланиб қолади. Аслида, ҳар бир суд жараёни ўзига хос ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, журналистлар масалага шу нуқтаи назардан ёндашишлари талаб этилади. Шунинг учун ҳам журналистикада ихтисослашув, юридик журналистикага эҳтиёжни даврнинг

Ўзи тақозо қилмоқда. Чунки бу соҳага компитент ёндаша оладиган ОАВгина суд-ҳуқуқ тизими қонунчилигини такомиллаштириш, унинг ижроси самарадорлигини таъминлашда фаол иштирок эта олади.

Умуман олганда, Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг ҳозирги босқичида ОАВнинг вазифалари суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, адвокатлик жамиятлари фаолиятининг тизимли мониторинги натижаларидан келиб чиқади. Айнан мониторинг натижалари ОАВ учун муҳим ахборот манбаси бўлиб, аудиторияга ишончли хабарни ўз вақтида етказишда муҳим ҳисобланади. Бу жараёнларга ОАВнинг институционал ва ижодий салоҳиятидан фойдаланиш аҳамиятга эга. Шу маънода қуйидаги фикрларни билдириш мумкин:

➤ Олий Мажлиснинг қонун ижодкорлиги фаолияти ҳақида муаммоли ва таҳлилий материалларни эълон қилиш, фракциялараро мунозараларни кенг ёритиш, янги қонунлар муҳокамаси ва қабул қилиш жараёнлари ҳақидаги муҳокамаларни ёритиш. Парламент депутатлари, партиялар фракциялари аъзолари фаолиятига баҳо бериш, тегишли мавзулар юзасидан жамоатчиликнинг турли фикр ва муносабатларини эълон қилиб бориш, қонунлар ижроси бўйича парламент назоратининг турли жиҳатларини ёритиш ва бу соҳадаги ишлар самарадорлигини тизимли таҳлил қилиб боришда ОАВнинг иштироки таъминланиши лозим. Бу жараёнларни ёритишда турли журналистик жанрлардан фойдаланиш керак.

➤ Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва суд органлари, адвокатлик тузилмалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, маҳалла ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорлик йўлга қўйилиши лозим. Бунда ҳуқуқ тизимлари ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорликнинг шакл ва усулларни кенгайтириш ва такомиллаштириш назарда тутилмоқда.

➤ Ҳуқуқ-тартибот органлари ва фуқаролик жамияти институтлари томонидан аҳоли ўртасида олиб бориладиган ҳуқуқий тарғибот ва мақсадли тушунтириш ишларини тўлиқ қўллаб-қувватлаш. Бу ерда сўз фақатгина янги қонун ҳужжатлари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни шарҳлаш эмас, балки парламентнинг, Олий суднинг қонун ижодкорлиги ташаббуси билан боғлиқ жараёнларни кенг ёритиб бориш ҳам назарда тутилмоқда.

➤ Суд-ҳуқуқ тизими мансабдор шахсларининг касбий мажбуриятларини нечоғли сифатли ва ўз вақтида бажараётганликларини ҳам тизимли ёритиб бориш мақсадга мувофиқ.

➤ Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, адвокатлик ҳамжамиятлари, прокуратура органлари, фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликдаги аҳолининг ҳуқуқий саводхонлиги ва маданиятини оширишга

қаратилган қўшма лойиҳалар, ахборий кампаниялар, жумладан, ҳуқуқий масаладаги долзарб мавзулар юзасидан аҳолининг турли қатламлари вакиллари билан ташкил этиладиган давра суҳбатлари, семинар-тренинглар, ток-шоулар, очиқ мунозаралар, муҳокамалар ҳам ОАВда ёритиб борилади

➤ Бу соҳадаги чиқишлар натижавийлигини ошириш учун янги шакл ва услублар, воситалар, жумладан, интернетнинг кенг имкониятларидан фойдаланиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Газета ва журналлар таҳририятлари оммавий аудитория учун зерикарли ва тушунилиши қийин услуб ва шаблонлардан воз кечишлари керак. Таассуфки, бу ҳолат ҳамон мавжуд. Оммавий аудитория ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасида бевосита мулоқотни ўз ичига олган ҳуқуқий ўзгаришлар, мақсадли чиқишлар жараёнида жамоатчилик фикрини кенг ёритиш мақсадга мувофиқ. ОАВ ходимлари айбсизлик презумпциясига риоя этган ҳолда ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасидаги ишларни ёритишлари лозим. Чунки, журналистлар доимо суд жараёнларини холис ёрита оладиларми? Бу борада уларнинг билим ва кўникмалари етарлими? Бу саволлар ҳозирги кунда ҳам долзарб.

Сўнгги пайтларда айрим оммавий ахборот воситалари томонидан айбсизлик презумпциясига риоя қилмаслик ҳолатлари учрамоқда. Бу эса фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларининг бузилишига олиб келади. Журналист суд ишларини ёритишда, шу жумладан, суд фаолияти билан боғлиқ материалларни тайёрлашда алоҳида масъулият билан ёндашиш керак. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасига кўра: жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқламагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилиши шарт.

Суд-ҳуқуқ ислохотларининг оммавий ахборот воситаларида самарали ёритилиши кўп жихатдан барча журналистлар ва ОАВ таҳририятларининг замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдалана олишларига ҳам боғлиқ. Ҳуқуқий йўналишдаги барча нашрларнинг веб-сайтларини ташкил этиш, юритиш, мунтазам янгиланиб борилишини қўллаб-қувватлаш керак. Бу мамлакатдаги онлайн ОАВнинг ташқи аудиторияга таъсирини ҳам сезиларли даражада яхшилайд.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Замонавий босқичда Ўзбекистондаги суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
2. Ўзбекистонда судьялар неча ёшдан ва қанча муддатга сайланади?

3. Ўзбекистонда адвокатура тизимида қандай ўзгаришлар рўй берди?
4. Мамлакатимизда қандай ҳуқуқий нашрлар чоп этилади?
5. Суд-ҳуқуқ органлари веб-сайтлари фаолиятига қандай баҳо берасиз?

3-МАВЗУ. ОАВ ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ИНСТИТУТИ СИФАТИДА

- 3.1. Жамоатчилик назорати: моҳияти, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришдаги роли.
- 3.2. Жамоатчилик назорати шакллари, объекти ва субъекти.
- 3.3. Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий асослари.
- 3.4. ОАВ – жамоатчилик назоратини таъминлайдиган муҳим воситадир.

3.1. Жамоатчилик назорати: моҳияти, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришдаги роли

Жамоатчилик назорати давлат органлари ва муассасалари устидан жамоатчилик назоратини англатади.

Жамоатчилик назорати давлат органлари фаолиятининг қонунийлигини таъминлаш, давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминловчи қонун ҳужжатларига риоя қилмаслик ҳолатларини аниқлашга қаратилган фаолиятidir. Демак жамоатчилик назорати деганда фуқаролик жамияти институтлари томонидан давлат ва назорат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолияти устидан амалга ошириладиган назорат тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қатор моддаларида жамоатчилик назоратининг умумий асосларини белгиловчи нормалар мавжудки, мазкур институтни тартибга солувчи бошқа қонун ҳужжатлари белгиланган конституциявий норма асосида ва унинг доирасида қабул

қилинади. Конституциянинг 2-моддасига мувофиқ давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар.

Жамият ҳаётидаги энг долзарб муаммоларни ҳал этиш учун жамоатчилик назорати муҳим. Қолаверса, жамоатчилик назоратининг мавжудлиги демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти тараққиётининг муҳим шартидир.

Айнан жамоатчилик назорати орқали фуқаролар ва жамоат тузилмалари жамият ҳаётидаги муаммоларнинг ечимини топишга эришадилар. Демак, жамоатчилик назорати институтини эркин фуқаролик жамияти барпо этишнинг, шунингдек, давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги самарали ҳамкорликни ташкил этишнинг муҳим воситаси дейиш мумкин.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг биринчи йўналишида жамоатчилик назорати механизмларини амалда татбиқ этиш, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда оммавий ахборот воситалари ролини кучайтириш вазифаси белгиланган. 2018 йилнинг 12 апрель куни “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди ва унинг мақсади давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ҳамда амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Халқ ҳокимиятчилиги принципи фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эгалликларини назарда тутди. Бу каби иштирок этиш йўлларида бири – давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишдир.

Жамоатчилик назорати одатда профессионал, тизимли, махсус малака талаб қиладиган, ихтисослашган назорат ҳисобланмайди. Мазкур назорат ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади.

Ўзбекистон фуқаролари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлар ва оммавий ахборот воситалари жамоатчилик назоратини амалга оширишлари мумкин.

Тегишли қонунчиликда давлат органларининг жамоатчилик назорати соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари қаторида “жамоатчилик назоратини ўтказиш юзасидан ташаббус кўрсатишга ҳақли” эканликлари ҳам кўрсатилган. Агар бу амалиётда тўғри ва мақсадли қўлланилса, келгусида давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигини янада ривожлантиришга хизмат қилади. Муайян давлат органи раҳбари ўз фаолиятини яхшилаш, унга четдан баҳо бериш мақсадида фуқаролик жамияти институтларига жамоатчилик назоратини амалга ошириш юзасидан ташаббус билан чиқади. Натижада ўз ишидаги айрим камчиликлар, қонуний фаолияти давомида

эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалар ҳамда фойдаланилмаган имкониятлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиб, ўз фаолиятини яхшилашга эришади. Моҳиятан давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлигини янада кучайтиришга хизмат қилади.

Одатда жамият ҳаётидаги энг долзарб, аҳолини, уларнинг муайян қатламини ташвишга солаётган муаммоларни ҳал этиш учун жамоатчилик назорати амалга оширилади. Хусусан, коррупцияга қарши кураш, аҳоли бандлигини таъминлаш, судлар фаолияти, маҳаллий давлат ҳокимияти раҳбарларининг қонун ҳужжатларига зид равишда айрим соҳалар, жумладан, таълим, тиббиёт, қурилиш ва бошқа шу каби соҳалардаги салбий ҳолатлар, мажбурий ишларга жалб этиш каби халқни ташвишга солаётган, мамлакат иқтисодий тараққиётига, аҳолининг кайфиятига салбий таъсир кўрсатаётган соҳалар устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш зарур.

Мазкур назорат ўз натижалари билан бошқа назорат турларидан фарқланади. Жамоатчилик назоратининг натижаларига кўра баённома, хулоса, маълумотнома шаклида ёхуд қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа шаклда якуний ҳужжат тайёрланиши мумкин. Яъни давлат назоратидан фарқли ўлароқ якуний ҳужжат тайёрлаш мажбурий эмас. Якуний ҳужжат ахборот ва тавсия хусусиятига эга бўлади. Унда баён этилган ахборот, тавсия ва таклифлар давлат органлари томонидан мажбурий тартибда кўриб чиқилади ҳамда улар юзасидан қонуний қарорлар қабул қилинади.

Бунда давлат органи жамоатчилик назорати натижасида тайёрланган ҳужжатни бажаришга эмас, балки кўриб чиқишга мажбур ҳисобланади.

Жамоатчилик назоратининг асосий қуроли – қонун. Жамоат ташкилотлари давлат ижро тузилмаларининг қонунларни қандай ижро этаётганини назорат қилади. Жамоатчилик назоратининг хулосалари давлат ижро идоралари учун тавсиявий хусусиятга эга бўлиб, ижро ҳокимиятининг фаолиятини танқидий кўриб чиқиш, хатоларни тузатиш, халқчилликни таъминлашга хизмат қилади.

Жамоатчилик назоратида жараён эмас, натижага қараб хулоса чиқарилиши шарт. Акс ҳолда, жамоатчилик назорати ижро ҳокимияти идораларини ишларига халақит бериши мумкин. Шу сабабли жамоатчилик назоратида жараён эмас, натижа асосий мезон бўлиши лозим.

Хулоса шуки, “давлат ҳокимияти” ва “жамоатчилик назорати” бир-бирини тақозо этувчи тушунчалардир. Давлат ҳокимияти ва жамоатчилик назоратининг бирлиги халқнинг ҳокимиятдан, ҳокимиятнинг халқдан бегоналашувининг олдини олиб, озчилик ва кўпчилик деспотизмига йўл қўймайди. Давлат ҳокимияти ва жамоатчилик назоратининг уйғунлигини

таъминлаш демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

Умуман олганда, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари томонидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун ҳуқуқий асослар яратилган. Таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш орқали давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигига шароит яратилади.

3.2. Жамоатчилик назорати шакллари, объекти ва субъекти

Жамоатчилик назорати бошқа назорат турларидан ўзининг субъектлари билан фарқланади. Бошқа назорат турларида давлат органи мансабдор шахс бўлиб, махсус маълумотга эга шахслар муайян тартибга солинган тартибларга риоя қилган ҳолда назоратни ўтказиши ҳамда бу назоратни ўтказиш мажбурий. Жамоатчилик назоратида эса

- фуқаролар;
- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари;
- нодавлат нотижорат ташкилотлари;

• оммавий ахборот воситалари қатнашишлари мумкин ва булар қонунчиликка кўра, **жамоатчилик назорати субъектлари** ҳисобланади. Жамоатчилик назорати жамоатчилик кенгашлари, комиссиялари ва бошқа жамоатчилик ташкилий тузилмалари томонидан ҳам қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши мумкин.

Улар *ихтиёрий равишда, очиқ, ошкора* жамоатчилик назоратини амалга оширади.

Жамоатчилик назорати субъектлари ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга. Уларнинг **ҳуқуқлари:**

- жамоатчилик назоратини амалга ошираётганда тадбирлар ўтказиш ташаббуси билан чиқишга, уларни ташкил этишга, шунингдек уларда иштирок этишга;

- жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун зарур бўлган ахборотни қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат органларидан сўраб олишга;

- жамоатчилик назорати натижаларига кўра таклифлар ва тавсиялар тайёрлашга ҳамда уларни тегишли давлат органларига кўриб чиқиш учун юборишга;

- фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари, жамият манфаатлари бузилганлиги фактлари аниқланган тақдирда, материалларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга юборишга;

- давлат органларининг қонунга хилоф қарорлари, улар мансабдор шахсларининг хатти-ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан бўйсунув тартибида юқори турувчи органга ёки мансабдор шахсга ёхуд қонунда белгиланган тартибда судга шикоят қилишга;

- жамоатчилик назорати натижаларини эълон қилишга ҳақлидир.

Жамоатчилик назорати субъектлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Жамоатчилик назорати субъектларининг қуйидаги **мажбуриятлари** белгиланган:

- жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этиши;

- қонунда белгиланган, давлат органларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган чекловларга риоя этиши;

- давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг ўз ваколатлари доирасида амалга оширадиган фаолиятига аралашмаслиги;

- давлат органларининг фаолият кўрсатиши, шунингдек улар мансабдор шахсларининг фаолияти учун тўсиқлар яратмаслиги;

- фуқароларнинг шаъни ва кадр-қиммати камситилишига, уларнинг шахсий ҳаётига аралаштишга йўл қўймаслиги;

- жамоатчилик назоратини амалга ошириш чоғида олинган ахборотнинг тарқатилиши қонун билан чекланган бўлса, унинг махфийлигига риоя этиши шарт.

Жамоатчилик назорати субъектларининг зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Қуйидаги бешта йўналиш бўйича давлат органлари ва муассасалари, уларнинг мансабдор шахсларининг фаолияти **жамоатчилик назорати объекти** ҳисобланади.

- қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, қарорларда, шунингдек ривожланиш давлат, тармоқ ва ҳудудий дастурларида жамоатчилик манфаатларини, жамоатчилик фикрини ҳисобга олишга;

- фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамият манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари талабларининг ижро этилишини таъминлашга;

- ўз зиммасига юклатилган, ижтимоий ва жамоатчилик манфаатларига дахлдор бўлган вазифалар ва функцияларни бажаришга;

- давлат хизматларини кўрсатишга;

- ижтимоий шериклик доирасида амалга ошириладиган битимлар, шартномалар, лойиҳалар ва дастурларни бажаришга доир фаолияти.

Давлат органларининг жамоатчилик назорати соҳасидаги **ҳуқуқлари**:

- жамоатчилик назорати субъектларидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш тўғрисида ва унинг натижалари ҳақида ахборот олишга;

- жамоатчилик назорати натижаларига кўра тайёрланган якуний ҳужжатларда кўрсатилган таклифлар ва тавсияларга нисбатан асослантирилган эътирозларини жамоатчилик назорати субъектларига юборишга;

- ўзи амалга ошираётган фаолият устидан жамоатчилик назорати масалаларига доир ахборотни ўз расмий веб-сайтларида, шунингдек оммавий ахборот воситаларида жойлаштиришга;

- жамоатчилик назоратини ўтказиш ташаббуси билан чиқишга ҳақли.

Давлат органлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Давлат органлари **мажбуриятлари**:

- жамоатчилик назорати субъектларига жамоатчилик манфаатига дахлдор бўлган ўз фаолияти тўғрисидаги ахборотни қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда ва тартибда тақдим этиши;

- ўзига жамоатчилик назорати субъектлари томонидан юборилган мурожаатлар ва сўровларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқиши, мурожаатларга ва сўралаётган ахборотга жавоблар тақдим этиши, бундан давлат сирларини ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирни ташкил этувчи маълумотлар ёхуд топширилиши жамоат тартибига ва фуқароларнинг ҳаётига таҳдид солиши мумкин бўлган маълумотлар мустасно;

- жамоатчилик назорати субъектлари томонидан юборилган таклифлар ва тавсияларни, шунингдек якуний ҳужжатлар ва материалларни кўриб чиқиши шарт.

Давлат органларининг зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

“Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига кўра, **жамоатчилик назоратининг 8 шакли** белгиланган:

➤ **Давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар.** Унга кўра, жамоатчилик назорати субъектлари давлат органларига аризалар, шикоятлар ва таклифлар билан мурожаат қилишга, шунингдек қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда уларга сўровлар юборишга ҳақли.

Жамоатчилик назорати субъектларининг мурожаатлари ва сўровлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат органлари томонидан

кўриб чиқилади. Жамоатчилик назорати субъектларининг ахборот олишга бўлган ҳуқуқи, агар мазкур ахборот шахсга доир маълумотлар ёхуд давлат сирларини ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирни ташкил этувчи маълумотлар жумласига киритилган бўлса, чекланиши мумкин.

➤ **Давлат органларининг очик ҳайъат мажлисларида иштирок этиш.** Жамоатчилик назорати субъектлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат органларининг очик ҳайъат мажлисларида иштирок этиш ҳуқуқига эга. Давлат органлари ўзининг очик ҳайъат мажлисларида жамоатчилик назорати субъектлари иштирок этиши учун шароитлар яратади

➤ **Жамоатчилик муҳокамаси.** Ижтимоий аҳамиятга молик масалаларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, давлат органларининг бошқа қарорлари лойиҳаларини оммавий муҳокама қилиш *жамоатчилик муҳокамаси* дейилади. Жамоатчилик муҳокамасини ННТлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва ОАВ ўтказиши мумкин. Жамоатчилик муҳокамаси турли ижтимоий гуруҳларнинг вакиллари, шу жумладан муҳокама этилаётган масала ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган ёки дахлдор бўлган шахслар иштирокида ўтказилиши мумкин.

Жамоатчилик муҳокамаси оммавий ва очик ўтказилади. Унинг иштирокчилари жамоатчилик муҳокамасига киритилган масалалар юзасидан ўз фикрини эркин билдиришга ва таклифлар киритишга ҳақли. Жамоатчилик муҳокамаси ОАВ орқали ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ҳам ўтказилиши мумкин.

Жамоатчилик муҳокамасининг ташкилотчиси жамоатчилик муҳокамасига киритилаётган масалалар, муҳокамани ўтказиш муддати ва тартиби тўғрисидаги ахборотни олдиндан эълон қилади. Бунда ташкилотчи ўз ихтиёридаги, жамоатчилик муҳокамасига киритилаётган масалаларга тааллуқли бўлган материаллардан жамоатчилик муҳокамасининг барча иштирокчилари эркин фойдаланишини таъминлайди.

➤ **Жамоатчилик эшитуви.** Давлат органлари, улар мансабдор шахсларининг фаолиятига тааллуқли ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ёхуд фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига, жамият манфаатларига дахлдор масалаларни муҳокама қилиш учун ташкил этиладиган йиғилиш *жамоатчилик эшитувидир*.

Жамоатчилик эшитуви ҳам оммавий ва очик ўтказилади. Жамоатчилик эшитувининг иштирокчилари жамоатчилик эшитувида киритилган масалалар юзасидан ўз фикрини эркин билдиришга ва таклифлар киритишга ҳақли.

➤ **Жамоатчилик мониторинги.** Давлат органларининг ва улар мансабдор шахсларининг фаолиятини жамоатчилик манфаатига дахлдор ахборотни

йиғиш, умумлаштириш ва таҳлил этиш орқали кузатиш *жамоатчилик мониторингидир*.

➤ **Жамоатчилик экспертизаси.** Жамоатчилик экспертизаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва давлат органларининг бошқа қарорлари лойиҳалари фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига, жамият манфаатларига мувофиқлигини аниқлаш учун уларни ўрганиш ҳамда баҳолашдан иборатдир.

➤ **Жамоатчилик фикрини ўрганиш.** Турли ижтимоий гуруҳларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари тўғрисидаги, давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг қонун ҳужжатлари талабларига риоя этишига, фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамият манфаатларини таъминлашга доир фаолияти тўғрисидаги фикрини баҳолаш мақсадида ахборотни йиғиш, умумлаштириш ҳамда таҳлил этишдан иборатдир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари ва ахборотини эшитиш. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини; ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг, жойлардаги таълим муассасалари раҳбарларининг ҳисоботларини; тегишинча оилавий поликлиникалар ва қишлоқ врачлик пунктлари раҳбарларининг ахборотини; тегишли ҳудудда жойлашган ташкилотлар раҳбарларининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ҳудуднинг санитария ҳолати, уни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш масалаларига доир ҳисоботларини эшитади.

3.3. Ўзбекистонда жамоатчилик назоратининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йил 7 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27 йиллигига бағишланган тадбирда сўзлаган нутқида “Конституция ва қонун устуворлигига эришишда жамоатчилик назоратидан кўра самарали восита йўқ” дея фикр билдириб, хусусан шундай деган эди: “Конституцияга асосан судлар ўз фаолиятида мустақил, лекин уларнинг чинакам назоратчиси халқ бўлиши керак.

Судлар ва тергов идоралари бирон-бир иш юзасидан чиқарилган қарор бўйича фуқароларнинг жамоавий мурожаатларига тушунтириш ва ҳуқуқий изоҳлар бериши зарур. Шунини аниқ тушуниб олиш керакки, **жамоатчилик назорати – бу фақатгина давлат идоралари фаолияти устидан назорат**

эмас, балки жамиятнинг ўзини-ўзи бошқариш усули, бошқача айтганда, фуқаролик жамиятини тараққий топтиришнинг муҳим омилларидан биридир.

Фуқаролик жамиятини шакллантиришни асосий мақсад қилиб олган Ўзбекистонда жамоатчилик назоратини такомиллаштириш, уни амалга оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини мустаҳкамлашга қаратилган ислоҳотлар босқичма-босқич ўтказилмоқда. Жамоатчилик назоратини олиб бориш бўйича норматив-ҳуқуқий база шакллантирилган бўлиб, у тизимли равишда ривожланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қатор моддаларида жамоатчилик назоратининг умумий асосларини белгиловчи нормалар мавжуд бўлиб, мазкур институтни тартибга солувчи бошқа қонун ҳужжатлари белгиланган конституциявий норма асосида ва унинг доирасида қабул қилинади. Конституциянинг 2-моддасида “...Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар”, деб белгиланган. Унинг 19-моддасида эса Ўзбекистон Республикаси фуқароси ҳамда давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқ эканлиги ифодаланган.

Шунингдек, 2014 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган ўзгартиш ҳамда кўшимчалар билан жамоатчилик назорати институтига *конституциявий мақом* берилди. Бу, ўз навбатида, давлат органлари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширадиган турли фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга оид қонунчилик тизими шаклланишига замин яратди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналари фаолияти ташкил этилди, 2018 йил 12 апрелда эса давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Мазкур Қонуннинг қабул қилиниши фуқароларнинг давлат органлари устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш орқали жамият ва давлат ишларини бошқаришдаги иштирокига доир конституциявий нормани рўёбга чиқариш механизмларини белгилайди. Қонун билан жамоатчилик назорати субъектлари ва объектлари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жамоатчилик назоратини амалга оширишда фуқароларнинг шаъни ва кадр-қиммати камситилишига, уларнинг шахсий ҳаётига аралашинишга йўл қўйилмайди.

2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам давлат ва

жамият ўртасида таъсирчан ҳамда самарали мулоқотни йўлга қўйиш, давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг мустақкам механизмларини ривожлантириш, улар фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини, фуқаролик жамияти институтлари билан самарали ҳамкорликни таъминлаш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жамоатчилик назоратини амалга ошириш нечоғли муҳим эканлигига кўп бор эътибор қаратди. Мамлакат раҳбарининг фикрича, ҳудудларни ривожлантириш, маҳаллий бюджет ижроси, коммунал масалаларни ҳал этиш борасидаги масалалар бўйича ҳокимлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун шароит яратиш керак. Жамоатчилик назорати механизмларини амалга оширишнинг амалий натижаларидан бири идоралараро “Ijro.gov.uz” ижро интизоми электрон тизимининг ишлаб чиқилиши ва тадбиқ этилишида ҳам кўринади. У Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарор ва фармонлари ижроси устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун шароит яратишга қаратилган.

Шунингдек, 2014 йил 5 майда қабул қилинган “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Қонуни ҳам бу борада муҳим аҳамиятга эга. Ушбу Қонун жисмоний ва юридик шахсларнинг белгиланган ахборотларни олиш, шунингдек, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, уларнинг мансабдор шахсларининг қабул қилинаётган қарорлар учун масъулиятини оширишга қаратилган. Мазку Қонун асосида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш фаолиятини мувофиқлаштириш ва мониторингини олиб бориш бўйича Жамоатчилик кенгаши шакллантирилиб, кенгаш томонидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти очиқлиги мониторингини олиб бориш ва уни баҳолаш методикаси, фаолият очиқлигини таъминлаш регламенти ишлаб чиқилган. Мазкур Жамоатчилик кенгаши қарори билан 2016 йилнинг 1 январидан бошлаб давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти очиқлигини мониторинг қилиш ва баҳолаш тизими ишга туширилиб, унинг “очиқлик индекси” натижалари ochiqlik.uz сайтида эълон қилиб борилади.

Умуман олганда, мамлакатда давлат органлари устидан жамоатчилик назоратини олиб боришга қаратилган юздан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд. Уларнинг жумласига “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги қонун ва бошқа қонун ҳужжатларни ҳам киритиш мумкин.

Айтиш мумкинки, электрон ҳукумат, электрон суд тизимларининг жорий этилиши ҳам жамоатчилик назорати механизмларини самарали фаолият юритишига хизмат қилади.

Жамоатчилик назоратининг қонуний асослари яратилгани жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлашда муҳим асос бўлади. Бу жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашда ҳам аҳамиятга эга.

3.4. ОАВ – жамоатчилик назоратини таъминлайдиган муҳим восита

Оммавий ахборот воситалари халқни қийнаётган энг долзарб муаммоларни кўтариб чиқадиган, уни ҳал этилишига ёрдам берадиган катта куч ҳисобланади. ОАВ мансабдор шахсларнинг ўз ишларини қонун доирасида олиб боришларига ундайди. Шу маънода ОАВнинг ҳам, жамоатчилик назоратининг ҳам мақсади муштарак – фуқароларнинг фаровонлик даражаси муттасил ошиб борсин, қонунларга, тартиб-интизомга риоя қилсин, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари эса бунинг ҳуқуқий, ташкилий, ижро механизмларини таъминласин.

Судлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг самарадорлиги, биринчи навбатда, ҳаракатларнинг қонунийлиги, судлар ва судьяларнинг мустақиллиги тўғрисида жамоатчилик фикрини ифодалаш ва шакллантиришда намоён бўлади. Фуқаролар солиқ тўловчилар маблағи ҳисобига ҳақ олаётган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти ҳақида маълумот олишга ҳақлидирлар. Шу маънода, ОАВда узатилаётган ахборотлар фақатгина уларнинг фаолияти тарғиботи бўлиши керак эмас.

Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар доим очиқ бўлиши лозим. Чунки фуқаролар бу ташкилотлар фаолиятининг турли аспектларини доим кузатиб бориш имконига эга бўлишлари лозим. Бу эса мазкур органларнинг *жамоатчилик назорати учун очиқлигининг бир белгисидир.*

Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар оммавий ахборот воситалари ходимлари, журналистлар билан самарали ҳамкорлик қилиш орқали фуқаролар билан муносабатларини яхшилаш имконига эга бўладилар.

Бугунги кун амалиётида ОАВнинг суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини ёритиш бўйича мавжуд ҳолатни қуйидагича баҳолаш мумкин:

- аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш бўйича суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ОАВ билан муносабатлари анчагина яхшиланганлигини ҳуқуқий йўналишда янги қонун, қарор, фармонлар қабул

қилинишида фуқароларнинг фаол иштирок этаётганлиги, қонунчиликка дадил муносабат билдираётганлигида кўриш мумкин.

- Ҳуқуқий йўналишга ихтисослашган даврий нашрлар материаллари суд-ҳуқуқ тизимидаги барча ислоҳотларни қамраб олмақда.

- Оммавий ахборот воситаларида суд-ҳуқуқ органларининг маънавий-маърифий йўналишдаги ишлари, жумладан, маҳаллалардаги ҳуқуқий мавзулардаги учрашувлар, сайёр судлар, газеталар орқали ҳуқуқий маслаҳатлар бериш, адлия тизимидаги ҳудудий бўлинмалар фаолияти, фуқароларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқлари тикланаётгани ҳам кенг ёритилаётганини кўришимиз мумкин. Айниқса, Интернет ОАВларида ҳуқуқий мавзудаги материалларнинг ҳиссаси кўпайганини кузатиш мумкин.

- Телерадио эфирларда 4 та сектор раҳбарларининг иштирокида фуқароларнинг ҳуқуқий билимини оширишга қаратилган дастурлар ташкил этилиб, халқ қабулхоналаридан репортажлар, Интернет ОАВлар орқали ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга қаратилган мақолалар эълон қилинмоқда. Бу йўналишда Адлия вазирлигининг Telegram тармоғидаги Ҳуқуқий ахборот канали жуда катта юридик кўмакни амалга оширмоқда.

Жамоатчилик фикрини ўрганишни ташкил этишда замонавий усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, ҳар бир таҳририят ўз тингловчиларининг аниқ ҳуқуқий манфаатлари, эҳтиёжлари, талаб ва умидларини ўрганиши лозим.

Жамоатчилик назоратини таъминлашда оммавий ахборот воситалари самарадорлигининг яна бир жиҳати – судлар фаолияти, шу жумладан суд мажлислари очиқлиги, уларда иштирок этиш, кузатиш, мобил судларни ўтказиш, шунингдек, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятига сезиларли таъсир кўрсатувчи бошқа масалаларни ҳам эътиборга олиш лозим.

Шунингдек, ОАВлардаги чиқишларда жиноят процессида прокурор ва жамоат ҳимоячисининг иштирокини кўрсатиш, ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий огоҳлик даражаси, аҳолининг ҳуқуқий фаоллигини назорат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки фуқароларнинг суд соҳасидаги фаоллиги судларнинг ҳақиқатдан ҳам демократик ва очиқлигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

Бундан ташқари, ҳам фуқаролар, ҳам фуқаролик жамияти институтларининг судларга мурожаатлари сони йилдан-йилга тобора ортиб бормоқда. Фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича суд мажлисларини интернет орқали кузатиб бориш имконияти ҳам журналистлар учун яхши восита ҳисобланади.

Бундан ташқари, ижтимоий тармоқларда суд-ҳуқуқ тизими фаолиятини муҳокама қилувчи ва баҳо берувчи жамоатчилик консультацияларини ташкил этишга ҳам эътибор қаратилмоқда. Бундайн консультацияларнинг

ташаббускори журналистлар, блогерлар, суд ҳокимияти вакиллари, фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва фуқаролар ҳам бўлиши мумкин.

Ижтимоий тармоқларда янги бир ҳодиса – интернетдаги вазиятлар бўйича ҳамкорлик ҳаракатлари ҳам кўзга ташланмоқда.

Ҳамкорлик бошқа ахборот фойдаланувчилари учун очиқликни талаб қилади. Очиқлик ва ошкоралик, ўз навбатида, тизимдан заковатли, етарли малака, компитентликка эгаликни, фаолликни талаб қилади.

Бу нафақат суд-ҳуқуқ соҳасидаги, балки жамиятнинг бошқа соҳаларидаги муаммоларни мақбул тарзда ҳал этиш мақсад қилган жамоатчилик назоратидир. Унинг афзаллиги муаммонинг ҳар қандай тури учун қўллаш мумкин. Ҳамкорлик, чекланмаган сондаги мутахассисларнинг биргаликдаги ҳаракатлари муаммоларни осон, арзон ва самарали ҳал қилишга имкон беради. Бошқача айтганда, ижтимоий тармоқлар фойдаланувчиларни жамоавий қарорларни қабул қилиш, ҳал қилиниши зарур бўлган вазифалар атрофида бирлашишга имкон яратади.

Демократик жамиятда барча давлат тузилмалари, хизматчилари оммавий ахборот воситалари билан яқин ижтимоий ҳамкорлик қилишга ўрганиши керак. Чунки бу ҳамкорлик натижалари иккала томон учун ҳам манфаатли бўлиши билан бирга, энг муҳим жиҳат – инсонларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, жамиятда ижтимоий мувозанатни таъминлашга хизмат қилади.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Жамоатчилик назорати моҳияти ва унинг фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришдаги роли ҳақида фикрларингизни билдиринг.

2. Жамоатчилик назорати объекти, субъекти ва шакллари нмалардан иборат?

3. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни мазмун-моҳияти ҳақида муносабат.

4. ОАВнинг жамоатчилик назоратини таъминловчи муҳим инструмент сифатидаги имкониятларига баҳо беринг.

5. Оммавий ахборот воситалари судлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини қандай ўрнатишлари мумкин?

4-МАВЗУ: ОАВНИНГ СУД ВА ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАР БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ

4.1. ОАВ ва суд-ҳуқуқ органлари ҳамкорлиги тамойиллари.

4.2. Журналистлар ва суд-ҳуқуқ органлари ўртасидаги ҳамкорлик шакллари

4.1. ОАВ ва суд-ҳуқуқ органлари ҳамкорлиги тамойиллари

Жамиятда ҳуқуқ ва тартиботни, барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашда суд-ҳуқуқ органлари муҳим рол ўйнайди. Аҳоли ва ҳуқуқ-тартибот идоралари ўртасида восита вазифасини бажарувчи оммавий ахборот воситалари ва журналистлар ҳам барқарорлик ва тартибни сақлашга ҳисса қўшишади.

Суд-ҳуқуқ органлари ва оммавий ахборот воситалари тажрибаси шуни кўрсатадики, уларнинг фаолиятида умумий мақсадлар ва ўхшаш жиҳатлар кўп. Икки тизим ҳам тартибга солинмаган вақтда ишлашлари ва юқори даражадаги руҳий стрессларни бошдан ўтказишлари мумкин. Ҳар иккаласи ҳам фаолиятлари хусусиятидан келиб чиқиб, жамоатчилик томонидан доимий танқидлар ҳисобига тез-тез хавфли вазиятларда ишлашларига тўғри келади.

Журналистлар ва суд-ҳуқуқ тизими ходимлари жамиятда демократия ва конун устуворлиги ҳимоячилари сифатида муҳим рол ўйнайди. Демак, бундай муштарак мақсадга эришиш учун улар ўзаро ҳамкорликда ишлашлари лозим.

Оммавий ахборот воситалари ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари вакиллари ўртасидаги ўзаро муваффақиятли муносабатлар қуйидаги тамойилларга асосланади:

- ✓ инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш; сўз эркинлиги ва фуқароларнинг ўз фикрларини эркин ифода этишлари;
- ✓ ўзаро ишонч ва тенг ҳуқуқлилик;
- ✓ жамоатчиликнинг суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг фаолияти ҳақида билиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, чунки улар давлат муассасаси сифатида ўзларини ташқи жамоатчилик назоратига тақдим этишлари шарт;
- ✓ тизимли ҳамкорлик, аниқроғи, бу муносабатлар бир марталик эмас, балки узок муддатли ва режали асосда қурилиши лозим;
- ✓ ахборотнинг очик ва эркин бўлиши; унга жамоатчиликнинг ҳеч қандай тазйиқларсиз эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш. Суд-ҳуқуқ органлари очик бўлиши керак, чунки фуқаролар уларнинг

фаолиятини ижобий жиҳатларини ҳам, муаммоли тарафларини ҳам кузатиб бора олишлари лозим. Бу уларнинг жамоатчилик назорати учун ҳисобдорлигининг бир қисмидир. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар оммавий ахборот воситалари билан самарали ҳамкорлик қилиш орқали фуқаролар билан ҳам муносабатларини яхшилашлари мумкин;

- ✓ бир-бирларининг мажбуриятлари ва ижтимоий масъулиятини ўзаро тушуниш;
- ✓ қонунийликка риоя қилиш;
- ✓ ОАВ билан ўзаро ҳамкорлик қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўз ваколатлари доирасида журналистларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга даъват этилади.

Шунингдек, қуйидаги тамойилларга асосланганда ҳам бу ҳамкорлик жамият учун манфаатли ҳисобланади:

- ✓ ўзаро ишонч;
- ✓ доимий алоқада бўлиш;
- ✓ ахборотнинг барча учун бирдай очиқлиги ва холислиги;
- ✓ ахборотнинг аҳоли томонидан эркин муҳокамага қўйилиши;
- ✓ тенглик;
- ✓ ушбу ҳамкорликнинг жамоатчилик учун манфаатли бўлиши;
- ✓ ижтимоий жавобгарлик;
- ✓ ижтимоий тадқиқотлар натижаларидан кенг кўламда фойдаланиш;
- ✓ томонларнинг ихтиёрийлиги;
- ✓ қабул қилинган қарорлар юзасидан иккала томоннинг бирдай жавобгарлиги;
- ✓ ўзаро келишув.

ОАВ ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамкорлигида оммавий ахборот воситалари аҳоли учун ишонч кўприги вазифасини ҳам ўтайди. Шу ўринда, ОАВ аҳолини ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимлари, уларнинг ишлаш усуллари ва шакллари ҳақида керакли ахборот билан таъминлаб бориши керак. Баъзи ҳолларда, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўзига хослигидан келиб чиқиб, улар таркибида ОАВ (матбуот хизмати, газета, радио) ташкил этилиши ҳам мумкин.

Оммавий ахборот воситалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар аҳолининг барча қатламларига кириб боришига ижобий таъсир кўрсатади. Бу каби ҳамкорликда ОАВ ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар қуйидаги қоидаларга амал қилишлари керак:

- қонунийлик;
- инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳурмат қилиниши;

- сўз ва фикр эркинлиги.

Бу каби ҳамкорликда жамоат бирлашмалари ва ташкилотлари, қолаверса, фуқароларнинг бевосита иштирокини ҳам таъминлаш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда қуйидагиларга эришилади:

- фуқаролар томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга керакли ва ишончли маълумотлар тақдим этилишига;
- жамоат тартибини сақлашда фуқаролар ўз ҳиссасини қўшишига;
- турли фавқулодда ҳолатларнинг олди олинишига;
- жиноятчилик камайишига;
- жамиятда фаол фуқаролик позицияси тасарруф этилишига.

ОАВ билан ҳамкорликда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўз ваколатлари доирасида иш юритган ҳолда:

- ОАВ, жамоат ташкилотлари ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайди;
- жамоат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган чораларни кўради;
- ушбу ҳамкорлик доирасида Конституцияга ва амалдаги қонунчиликка риоя этади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ОАВ билан ўзаро фаолиятида шаффофликни таъминлайди, ушбу ҳамкорлик ўзаро ишонч асосида қурилади.

Сўнгги йилларда судлар тизимининг очиқлигини таъминлашда оммавий ахборот воситаларининг суд жараёнларидаги иштироки мавзусида кўплаб тадбирлар уюштирилди, уларда кўп яхши гаплар айтилади, таклифлар ўртага ташланади. Катта эҳтимолки, ҳали бу мавзуга кўп қайтилаверади яна. Чунки, иккала тизим фаолиятида уйғун қирралар мавжуд, демак, ҳамкорликда амалга ошириладиган ишлар етарли.

Судлар шаффофлигини таъминлашда журналистларнинг суд залидаги иштироки, иш қуролидан фойдаланиши нақадар муҳимлигини инкор этиб бўлмайди. Бу масала кўп муҳокама қилинган. Шунга қарамай кун тартибидан тушгани йўқ. Тўғри, журналистнинг очиқ суд мажлисида ҳозир бўлиши қонунан кафолатланган. Бироқ ОАВ вакилининг иш қуролидан фойдаланиши суд мажлисига раислик этувчининг хоҳишига боғлиқ: ижозат беради ёки йўқ. Судьянинг бу ҳуқуқи ҳам қонунан мустаҳкамланган. Тўғри, сўнгги йилларда суд залидан репортажлар, имтимой тармоқларда лавҳалар анча тез-тез кўзга ташланмоқда. Аммо бу борада ташаббус қайси томондан чиққанлиги масаласи ҳам бор. Яна бир жиҳатга эътибор қаратиш ҳам лозим: журналистнинг суд залида қонуний иштирок этиши кўзда тутилган ҳолатларда суд тизими масъуллари томонидан бу ҳуқуқ бузилса, мамлакатимизда маъмурий судлар янги ҳуқуқий институт сифатида айнан мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний

хатти-ҳаракатлари устидан шикоят қилиш учун тузилган, судья ҳам мансабдор ҳисобланади. Аммо бу амалиёт мамлакатда ҳали қўлланилган эмас. Аслида, суд-ҳуқуқ тизимидаги ислоҳотлар суд тизими ва ОАВ ҳамкорлигида жамиятда адолат, инсоннинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни кўзда тутди ва бу борада сўнгги йилларда амалга оширилаётган ислоҳотлар анчайин сезиларли ижобий ўзгаришларга олиб келди.

4.2. Журналистлар ва суд-ҳуқуқ органлари ўртасидаги ҳамкорлик шакллари

Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан оммавий ахборот воситалари ҳамкорлиги қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

Маслаҳатлашиш ва фикр алмашиш – бу жамиятда барқарорликни таъминлаш ва жиноятчиликнинг олдини олиш ҳақида фуқароларни хабардор қилиш бўйича биргаликдаги саъй-ҳаракатларни яхшироқ мувофиқлаштириш имконини беради.

Брифинг ҳуқуқ-тартибот идоралари вакиллари ёки уларнинг Ахборот хизмати вакилига муҳим воқеа ҳақида баёнот бериш, журналистларга эса саволлар бериш имконини беради.

ОАВ вакиллари учун пресс-конференция ва онлайн-конференциялар суд ёки бошқа ҳуқуқ-тартибот идораларида рўй бераётган долзарб воқеалар ҳақида иложи борича кўпроқ оммавий ахборот воситалари ва журналистларни зудлик билан хабардор қилиш имконини беради.

Ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар ва блоклар ахборот олиш имкониятига жиддий таъсир кўрсатиб, суд-ҳуқуқ органларига контент яратувчи сифатида ҳаракат қилиш ва шу тарзда кенг аудитория ва журналистлар манфаатларига мос фаолият юритишга имкон яратаяпти. Ижтимоий тармоқлардан фойдаланиб, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари максимал очиқликни таъминлаши, тезкор хабарларни етказиши, мақсадли онлайн видеолар ва фотосуратларни тақдим этиши, шу билан ўзларига нисбатан ишончни мустаҳкамлаши мумкин. Шу тариқа улар турли ҳаракатларга, тадбирларга ОАВ вакиллари жалб қилиши ва реал вақт режимида воқеаларни кузатиши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Telegramда ўз каналига эга. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг веб-сайтида фуқаролик ва бошқа низолар бўйича ҳамда муайян очик суд мажлисларининг ўтказилиш вақти ҳақида маълумот олишингиз мумкин.

Интервью. Судьялар, айбланувчи томон, ҳимоячи ёки суднинг бошқа иштирокчилари билан интервьюлар судлар очик ўтказилаётган бўлса, уларнинг розилиги билан ташкил қилинади.

Интервью жараёнида қуйидаги тамойилларга эътибор қаратиш лозим:

- ✓ **суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига:**
 - ✓ текширилмаган маълумотни тақдим этмаслик;
 - ✓ мавзуга бепарво ва эҳтиётсиз ёндашмаслик;
 - ✓ жавоб бераётганда тор касбий лексика ва қисқартмалардан қочиш;
 - ✓ бошқа иштирокчилар нуқтаи назарларини изоҳламаслик;
 - ✓ журналистлар томонидан берилаётган саволлардаги нотўғри тахминларни дарҳол тузатиш;
- ✓ **журналистлар учун:**
 - ✓ мавзу бўйича суҳбатдошнинг ваколатига кирадиган масалалар юзасидан савол бериш;
 - ✓ аниқ ва лўнда саоллар бериш;
 - ✓ суҳбатдошни эшитиш ва тинглаш; унинг гапини бўлмасдан фикрини охиригача айтишига имкон бериш;
 - ✓ тушунарсиз нуқталар ва атамаларни аниқлаштиришдан тортинмаслик.

Пресс-релиз – оммавий ахборот воситаларида ёритиладиган воқеа-ҳодиса ҳақидаги хабар бўлиб, имкон қадар бир саҳифадан ошмаслиги ва асосий мавзу ҳақидаги барча маълумотларни ўзида жамлаши керак.. Одатда, яхши ёзилган пресс-релиз қуйидаги, журналистикадаги олтига боқий саволларга жавоб бериши керак: **Ким? Нима? Қачон? Қаерда? Қандай қилиб? Нима учун?.**

Кенг аудиторияга мўлжалланган, муҳим ва керакли маълумотларни ўзида жамлаган хабар. Пресс-релизнинг лид қисмида, яъни, лид (сўзбоши) — бу биринчи хатбоши бўлиб, унда материалнинг асл моҳияти баён этилади. У битта гапдан кўп бўлмаслиги керак. Лидда қуйидаги ахборот берилади: 1) ҳодиса, тадбир иштирокчилари ва ҳоказо; 2) қандай ҳодиса, янгилик юз берди ёки беради; 3) ҳодиса қачон ва қаерда содир бўлган ёки бўлади; 4) ҳодиса жараёни.

Асосий матнда, албатта, ҳодиса билан боғлиқ аниқ рақамлар, фактлар, ҳодиса иштирокчиларининг шарҳи келтирилиши керак.

Пресс-релиз сўнггида ташкилот тўғрисида маълумот берилиши керак: тўлиқ маълумотлар – фаолият йўналиши.

Пресс-релиз реклама варақасига айланиб қолмаслиги, бир нашр варағидан ошмаслиги ва фақат битта янгилик тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган бўлиши керак.

Пресс-релизни ушбу янгилик билан қизиқадиган ОАВга юборган маъқул.

Пресс-релиз *аниқ, содда, қисқа* ва *тушунарли* тилда ёзилиши лозим.

Пресс-релизни ёзишни бошлашдан олдин ўз-ўзига “Бу матн кимга мўлжалланган?” деган савол қўйилиши керак. Ёддан чиқармаслик керак – пресс-релизлар ОАВ вакиллари учун ёзилади. Журналистлар тарқатилаётган ахборотдан аниқ фактларга таянган ҳолда, самарали фойдаланиши керак. Берилаётган ахборотнинг асосини нима ташкил қилади? Ўқувчига қандай фикрни етказиш мақсад қилинган?

- Ортикча сўзларни ишлатмаслик керак. Агар маъносига путур етказмасдан туриб, матндан бирор сўз ёки иборани олиб ташлашнинг имкони бўлса, олиб ташлаш керак. Қисқа, 7–9 сўздан иборат гапларни ёзилади.

- Агар бир мавзу бўйича бир неча тадбир ўтказилган бўлса, уларни бирлаштириб ва битта пресс-релиз тайёрласа бўлади. Агар ҳодисалар турли характерга эга бўлса, ҳар бир ҳодиса бўйича алоҳида пресс-релиз тайёрлаш керак ва бу пресс-релизларда далиллар, сатистик ва бошқа маълумотлар тўлиқ акс эттирилиши керак.

- Пресс-релиз ёзишдан мақсад – жамоатчиликни хабардор қилиш, ташкилотнинг ижобий имижини шакллантириш.

Пресс-кит – асосий PR ҳужжат ҳисобланиб, матбуот анжуманлари, тақдимот, кўргазма, йиллик ҳисобот тадбир, махсус тадбирларда тарқатиладиган ва бир қатор PR-материалларни ўзида жамлаган муҳим ҳужжат.

Асосий вазифаси ўтказиладиган тадбирга оид батафсил маълумотларни ОАВга тақдим этиш.

Пресс-кит учун минимал маълумотлар:

- пресс-релиз;
- ахборот хати ёки факт маълумотнома;
- дастур, брошюра, корпоратив нашр, йиллик ҳисобот, фотосуратлари

билан биографик маълумотлар.

Умуман олганда, пресс-кит тақдим этилаётган ахборотни асословчи, тўлдирувчи, бойитувчи барча воситаларни ўзида жамлаши мумкин. Журналистлар диққатини қаратиш керак бўлган элементлар, алоҳида таъкидлаб берилиш ҳам мумкин. Мавзуга боғлиқ статистик маълумотлар, инфографикалар ҳам киритилади.

Матбуот кити материаллари суд ҳокимияти, вазирлик, ҳуқуқ-тартибот органлари бўлинмаси ёки бўлими номини, шунингдек, “пресс-кит” унинг

умумий номи, санаси ва алоқа маълумотларини ўз ичига олган папкада тақдим этилиши керак.

Суд репортажи оммавий аудиторияга муайян судловнинг жамоатчилик аҳамиятини кўрсатиш имконини беради. Суд ҳисоботининг энг муҳим мақсади суд жараёнини ёритиш ва муайян муаммога жамоатчилик эътиборини қаратишдир. Адвокатлар ва уларнинг мижозлари кўпинча ўзларига ортиқча эътиборни жалб қилишни хоҳлашмайди, ошкоралик нечоғли кераклигини етарлича баҳолай олмайдилар ва энг асосийси, ана шундай репортажлар тақдим этадиган имкониятдан фойдалана олишмайди.

Суд залларидан тайёрланган репортажлар, бир томондан, бутун тизимнинг шаффофлигини таъминлайди ва умуман олганда жамоатчиликни ҳуқуқий можарони ҳал этишга жалб этиш имконини беради.

Судда иштирок этаётган журналист – жамоат аудитори ва жамоатчилик назорати вакили ҳисобланади.

Суд жараёнларини ёритиш, суд мажлисларидан ахборотлар жамиятни суд жараёнларини ўз вақтида боришини кузатиш ва унда билвосита иштирок этиш имконини беради. Бундай ҳолатлар судьяларнинг ўз ваколатларини суистеъмол қилишдан тийилишларига ва максимал даражада очиқ ишлашларига сабаб бўлади.

Журналистик суриштирув. Суд-ҳуқуқ органларига тергов қилинаётган жиноят тафсилотлари ёки суд жараёни ҳақида журналистларга асосий манбадан “биринчи қўлдан” маълумот бериш имконини яратади. Бундай ҳолда, ҳар икки томон ҳам умумий вазифаси ҳақиқий ҳолатни жамоатчиликка етказишдан иборат бўлган ижтимоий шериклар сифатида ҳаракат қилади.

Пресс-тур – суд-ҳуқуқ органларига оммавий ахборот воситалари журналистлари орқали ўз фаолиятларидаги янги ўзгариш, тенденция ва ислохотларни кўрсатиш имконини беради. Масалан, бир гуруҳ журналистларга электрон суд жараёнлари қандай ўтказилаётгани ёки турли судлар бир ҳудудда қандай фаолият юритаётганини кўрсатиш мумкин.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Суд-ҳуқуқ органлари ва журналистлар ўртасидаги ҳамкорлик қандай тамойилларга асосланиши керак?
2. Журналистлар суд-ҳуқуқ органлари билан ҳамкорликда нималарга эътибор беришлари керак?
3. Суд-ҳуқуқ органлари ва журналистлар ўртасидаги ҳамкорликнинг самарали шакл ва услублари ҳақида маълумот беринг.

4. Суд-ҳуқуқ органлари вакиллари билан интервью ташкил этиш технологияси ҳақида нималарни биласиз?

5. Пресс-релиз тайёрлаш қоидалари нималардан иборат?

5 – МАВЗУ: СУД ЖАРАЁНЛАРИНИ ОАВДА ЁРИТИШНИНГ АХЛОҚИЙ МЕЪЁРЛАРИ

5.1. ОАВда суд жараёнларини ёритиш этикаси: хорижий тажриба.

5.2. Ўзбекистон ОАВларида судлар фаолиятини ёритишнинг ахлоқий меъёрлари.

5.1. ОАВда суд жараёнларини ёритиш этикаси: хорижий тажриба

Журналистларнинг суд жараёнлари ва ҳуқуқий мавзуларни ёритишда ахлоқий қоида ва меъёрларни бузиш ҳолатларининг сабаблари турлича бўлиши мумкин.

Шунга кўра дунёнинг кўплаб мамлакатлари журналистлар учун этика кодекслари, журналистлар фаолиятининг ахлоқий меъёрлари ва қоидаларни ишлаб чиққанлар ва қабул қилганлар. Бу кодекс ва қоидаларда суд жараёнларини ёритишда этика масалаларига алоҳида эътибор қратилган.

Шундай қилиб, Германияда **Журналистика тамойиллари (Матбуот кодекси)** да 12.1 махсус Директива (кўрсатма) белгиланган бўлиб, тергов ва суд жараёнини ёритиш тазйиқлардан озод бўлиши кераклигини таъкидлайди.

Суд ҳукми эълон қилингунга қадар гумон қилинувчи айбдор сифатида намоён бўлмайди, яъни айбсизлик презиумциясига риоя этилади. Суднинг қарорлари улар оммага эълон қилинишидан олдин ҳеч қандай сабабсиз хабар берилмайди.

13.1. Директивада тергов ва судловга оид материалларни чоп этиш жамоатчиликка жиноят ҳақидаги текширилган ахборотни, у бўйича суриштирув ва судлар томонидан бериладиган ҳуқуқий баҳони тақдим этишни кўзда тутди.

Суд қарори эълон қилинишидан олдин айбланувчига ўз иқроп бўлган тақдирда ҳам айбсизлик презиумцияси принципи амал қилади. Жиноятга дахлдорлик жамоатчиликка аён бўлса ҳам, айбланувчи суд қарори қабул

килингунга қадар айбдор сифатида (суд томонидан ҳукм қилиниш маъносида) намоён бўлмайди.

Суд қарори ва бундай тасдиқ олдида судланганликнинг қўйилиши инсон кадр-қимматини ҳимоя қилишнинг конституциявий-ҳуқуқий принципларини бузади, бу ҳам жинойтчиларга чекланмаган даражада қўлланилади. Маҳкумларни “матбуотда чиқиш” йўли билан қўшимча оммавий жазолаш бўлмаслиги керак. Шунинг учун ОАВ материалларида гумон ва исбот қилинган айб ўртасида аниқ чегара бўлиши керак. Тергов ёки судлов ҳақидаги танқид ва мулоҳазалар суд жараёнларининг ўзини ёритишдан аниқ ажралиб туриши керак.

Журналистлар учун Дания Миллий ахлоқ кодексида ҳукм эълон қилиниб, якуний эшитув тугагунга қадар иш ҳолатларини кўриб чиқишга халақит бериши мумкин бўлган ҳеч қандай маълумот эълон қилинмаслиги кераклиги белгиланган. Айбланувчининг айбдорлиги ёки айбсизлиги ҳақида гапириш ҳам тақиқланади. Жинойт процессида суд репортажини тайёрлашда айбланувчи/судланувчининг ўзини айбдор деб тан олиши ёки олмаслиги аниқ кўрсатилиши лозим.

Суд репортажига қўйиладиган талаблар тергов жараёнида ва суд эшитувларини тайёрлаш, шу жумладан прокурор томонидан айблов хулосасини тайёрлаш пайтида мажбурийдир.

Суд репортажи холис бўлиши керак. Жараённинг барча босқичларида, судгача тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш босқичларигача журналист томонларнинг жинойт иш юритиш жараёнларидаги айблов ва ҳимоя борасидаги ишончли ва сифатли нуқтаи назарларини ёритиши лозим. Суд жараёни ҳақидаги хабар суд томонидан чиқарилган хабар ҳукми билан тугаши керак: айблов, оқланган ёки судланганликни олиб ташлаш.

Россия суд мухбирлар гильдияси Декларацияси суд очерки, репортажи, журналистик суриштирув жанрларида материаллар тайёрлашда адолатлилик принципи белгиланган. Россия суд мухбирлари айбловни тасдиқлашдан кўра, кўпчиликка маълум бўлган фактлар юзасидан саволлар беришни афзал кўришади.

Айбдорлик ёки айбсизлик ёхуд муайян шахслар фойдасига чиқарилган қарорлар фақат суд томонидан қабул қилинади, бироқ айбсизлик презумпцияси ҳуқуқий жиҳатдан журналистик суриштирувга тўсқинлик қилмайди. Россияда суд мухбирлари ҳукм ўқиш ҳуқуқига эга эмас, аммо уларда айбловни асословчи, далилловчи сабаблар бўлса, айбловни илгари суришлари мумкин.

Халқаро ва хорижий амалиётда ёшлар ёки болалар томонидан содир этилган жиноятлар кўриб чиқиладиган судловларни ёритиш масаласига алоҳида аҳамият берилмоқда.

Пекин қоидалари – вояга етмаганлар ишлари бўйича судлов юзасидан БМТ қоидаларининг минимал стандартларида (Бош Ассамблеянинг 1985 йил 29 ноябрдаги 40/33 Резолюциясида қабул қилинган) вояга етмаганлар ишларининг конфиденциаллиги барча босқичларда ҳимоя қилиниши керак, очиклик деб, уларнинг шаънига зарар етишидан эҳтиёт бўлиш лозим. Аникроғи, жиноят содир этган вояга етмаганларга зарар етказиши эътимоли бўлган ҳар қандай ахборот эълон қилинмаслиги керак.

Германияда Журналистика тамойиллари (Матбуот кодекси)даги 13.2. Директивада ёшлар томонидан содир этилган жиноятлар ва суд жараёнида уларнинг ўзларини тутишлари ҳақида материал эълон қилаётганда журналистлар уларнинг келажагини ўйлаб, эҳтиёткорона ёндашишлари керак.

Азәрбайжон журналистлар касбий этика кодексининг 4.7.бандида шундай белгиланган: “Агар жиноят вояга етмаганлар томонидан содир этилган бўлса, унда махсус ҳолатлар бундан мустасно, жиноятчиларнинг исм-шарифлари ва фотосуратлари эълон қилинишидан тийилиш керак”.

Буюк Британия матбуотида жинсий зўравонлик жинояти жабрдийдалари ёки гувоҳлари бўлган 16 ёшга тўлмаган болалар ҳақидаги маълумотлар, гарчи қонун тақиқламаган бўлса-да, эълон қилиниши мумкин эмас.

Матбуотда жинсий жиноятлар ҳақидаги ҳар қандай материалларда:

- a) боланинг маълумотлари маълум қилинмаслиги;
- b) вояга етганлар бўлса, ёритилиши мумкин;
- c) “инцест” (яқин қариндошлар ўртасидаги жинсий алоқа) сўзини ишлатиш мумкин эмас, агар жинсий зўравонлик қурбони ёш бола бўлса;
- d) айбланувчи ва бола ўртасидаги муносабатларни ёритишда эҳтиёткор бўлиш лозим.

Литвия журналистлар этика кодекси эса журналистларга шахснинг шаъни, қадр-қиммати ва махфийлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга кўрсатма беради. Шу билан бирга, журналист, айниқса, жинсий тажовуз ҳақида гап кетганда, жиноятдан жабрланганлар номларини ошкор қилмаслиги керак.

Италия журналистлари эса жинсий зўравонлик жабрдийдаларини ва воқеа деталларини очиб ташлашлари мумкин эмас, фақат, истисно ҳолатда, агар жабрланганлар ўзлари талаб қилишса, ёритиш мумкин.

5.2. Ўзбекистон ОАВларида судлар фаолиятини ёритишнинг ахлоқий меъёрлари

Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларида суд жараёнларини агар улар очик суд мажлиси бўлса, раислик қилувчи судьянинг рухсати билан журналистлар ва ОАВ вакилларига ёзувлар, фото ва видео тасвирга олишга рухсат берсагина ёритиш мумкин. Конституциянинг 113-моддасига мувофиқ, ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилади.

Очик судларда ҳар ким қатнашиши мумкин. Шунингдек, давлат сири ёки қатнашчиларнинг шахсий ҳаёти билан боғлиқ ёпиқ суд мажлислари бўлиб, унга фақатгина суд раисининг рухсати билангина қатнашиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонун билан фақатгина журналистларнинг фаолияти мувофиқлаштиради. Блогерлар фаолияти қонун назаридан четда қолади. Аммо шунга қарамай Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир” деб белгилаб қўйилган.

Айтиш жоизки, оммавий ахборот воситаларида чоп этилаётган материаллар ҳолис, беғараз ва қонуний асосда ёзилган бўлиши кераклигига эътибор қаратилади. Чунки ноҳолис фикр жамоатчилик ўртасида нотўғри тасаввур шаклланишига сабаб бўлиши мумкин. Бинобарин, суд ҳокимияти ҳам, оммавий ахборот воситалари ҳам жамиятда қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини кафолатли ҳимоя қилиш йўлида фаолият юритади.

Журналистлар суд-ҳуқуқ мавзусида ахборот беришда баъзи қоидаларга амал қилишлари лозим. Жумладан:

- Ҳар бир таҳририят ўз аудиториясининг ҳуқуқий эҳтиёжлари, қизиқишлари ва кутувларини ўрганиб бориши мақсадга мувофиқ;
- Зарур ҳолатларда сукут сақлаш, ахборотни бир томонлама мазмунда бериш, далил исботсиз материал чоп этиш ёки қаҳрамонларга турли салбий мазмундаги ёрлиқларни “ёпиштириш” каби иллатлардан қочиш;
- “айбсизлик презиумцияси”га риоя этиш;
- оммавий аудиторияга тушунарли тилда ахборот етказиб бериш;

➤ ОАВ материалларида фуқароларнинг фикр-мулоҳаза ва қарашларига кенг ўрин бериш, уларни манзилли ва мақсадли тарзда тайёрлаш.

Журналист суд жараёнини ёритар экан, албатта судьядан рухсат олиши зарур. https://my.sud.uz/#/#online_service сайтида бевосита судларга электрон шаклда мурожаат қилиш мумкин. Буни суд жараёни бошлангунига қадар амалга ошириш лозим. Агарда судья видео ёки фотосуратга олишга рухсат берса, рухсат ёзма шаклда берилиб, судья бу ҳақида суд жараёни бошида ҳаммага эълон қилади.

Агарда журналист судьядан интервью олмоқчи бўлса нима қилиш лозим? Судья интервью беришга ўз хоҳиши билан рози бўлса, ҳеч қандай муаммо йўқ. Аммо судьяни бунга мажбурлаб бўлмайди. Суд залида интервью олишга йўл қўйилмайди. Судьялардан интервью олишга тайёргарлик кўриш ва олиш бўйича журналист ҳамда блогерларга бир қатор тавсиялар берилади:

➤ интервьюга тайёрланиш жараёнида судьяни Кодексида кўрсатилмаган ҳуқуқбузарликка ундамаслик учун “Судьяларнинг одоб-ахлоқ кодекси”ни яхшилаб ўрганиб чиқиш лозим;

➤ судьяга ўзингизни таништириб, интервью қачон ва қайси ОАВда чоп этилишини аниқ айтиш?

➤ саволларни судьянинг шу соҳага масъуллигидан келиб чиқиб тузиш керак. Умумий саволлардан иложи борича қочиш лозим;

➤ судьялар жуда банд бўлади, шу сабабли интервью вақтини олдиндан келишиб, саволларни аниқ тузишга ҳаракат қилинг;

➤ респондентга нисбатан ҳурматда, сабрли бўлиб, очиқ юз, суҳбат предметини яхши тушинган ҳолда профессионал даражада интервьюни олишга ҳаракат қилинг;

➤ интервью олиш жараёни кўнгилдагидек бормаса, жаҳлингиз чиқмасин. Берган саволингизга жавоб ололмасангиз унга бир неча маротаба қайтишдан уялманг;

➤ судья ҳали ёпилмаган ишни шарҳлашга ҳақли эмаслигини унутманг!

Шунингдек, журналист суд жараёнида ўзини қизиқтирган саволлар билан адвокатга ҳам мурожаат қилиши мумкин. Аммо у гувоҳ ёки жабрланувчининг унга ишониб айтган маълумотларини, гувоҳ ёки жабрланувчининг розилигисиз, ошкор этишга ҳаққи йўқ. Адвокат тергов сирини сақлаши лозим. Шунингдек, адвокатлар ўз ҳамкасбларининг фаолияти ҳақида гапиришдан тийиладилар.

Баъзан журналистлар халқ маслаҳатчиларидан суд залида интервью олишга ҳаракат қилишлари мумкин. Аммо бу мумкин эмас. Аввало, иш

яқунланиб, ҳукм ўқилгунга қадар халқ маслаҳатчилари билан алоқага киришиш тақиқланади. Уларни фақатгина ҳукм ўқиладигандагина умумий планда сурат ёки видеога тушириш мумкин.

Суд тизимида фаолият юритувчи репондентлардан интервью олиш ҳам мумкин. Суҳбат жараёнида нафақат юз-чеҳранинг ҳолати, ўзини тетик тутиш, тирноқ ва сочларнинг олинганлиги, балки кийимлар ва улар ҳолатининг ҳам, бу кийимларда ўзини эркин тута билиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Интервью олишда суҳбатдошни эътибор билан эшитиш муҳим аҳамият касб этади. Суҳбатдошини оғир вазиятда эшита билиш ўзаро тушунишнинг омили ҳисобланади:

- ✓ суҳбатдошнинг асосий фикрларини ўзи учун ажратиб олиш ва уларни тўғри тушунишга ҳаракат қилиш;
- ✓ олинган маълумотни ўзидаги шахсий маълумотлар билан тезгина солиштириш ва йиғилиш, баҳс, суҳбатнинг асосий мазмунига тезликда ҳаёлан қайтиш;
- ✓ суҳбатдошни эшитиш унинг фикрларини идрок қилиш, мағзини чақиш ва тушунишни ўз ичига олади.

Умуман олганда, суд жараёни иштирокчилари билан суҳбат жараёнида журналист суҳбатдошини сабр билан тинглаши, гапларининг маъносини тушунишга ҳаракат қилиши лозим. Суҳбат жараёнида ахлоқий маънода журналист қуйидагиларга мажбур:

- ✓ суҳбатдошга нисбатан шахсий майл ёки турли тахминларни унутиш керак;
- ✓ хулоса ва баҳо беришга шошилмаслик лозим;
- ✓ фактлар, уларнинг тўқнашуви ва хулосаларни фарқлаш олиш лозим;
- ✓ аниқ ва лўнда мулоқотга эришиш лозим.

ОАВ ходимлари ва журналистлар суд залидан репортаж тайёрлашда қуйидаги ахлоқ қоидаларига амал қилишлари лозим:

- ✓ суд жараёни қатнашчиларининг шахсий маълумотларини ОАВ ёки ижтимоий тармоқларда ошкор этмаслик;
- ✓ вояга етмаганларни уларнинг ота-оналари рухсатсиз сурат ёки видеога олмаслик ва тарқатмаслик;
- ✓ зўравонлик қурбонига айланган вояга етмаганлар ҳақидаги, уларнинг шахсини аниқлаштиришга хизмат қиладиган маълумотларни, яъни фамилияси, исми, унинг фото ёки видеосурати, ота-онаси ёки васий шахс маълумотлари, овозининг аудиоёзуви, иш ёки ўқиш жойининг манзилини ОАВ ва ижтимоий тармоқларда тарқатмаслик.

Ҳуқуқбузарликларнинг қурбони бўлган вояга етмаганлар ҳақидаги маълумот фақатгина учта ҳолатда ошкор этилиши мумкин:

- агарда 14 ёшга тўлмаган, вояга етмаган шахснинг ота-онаси ёки васий шахснинг ёзма розилиги бўлса;

- агарда унинг ота-онаси ёки васий шахси болага нисбатан ҳуқуқбузарликни содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган бўлса;

- агарда катталарнинг розилигини олишни имкони бўлмаса. Масалан, вояга етмаган шахснинг ота-онаси боласига нисбатан ҳуқуқбузарликни содир этган бўлса.

Ҳар бир журналист доим ёдда тутиши керак: Ҳукм ўқилиб, кучга кирмагунича ҳеч бир инсонни жиноятчи деб аташ мумкин эмас.

Судда иши кўрилаётган шахс жиноят содир этилганидан бошлаб, турли хил босқичларда турлича айтилади:

- ҳибсга олинган (ҳуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, ички ишлар ходимлари томонидан ҳибсга олинган шахс);

- гумон қилинувчи (ҳуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, унга нисбатан жиноий ёки маъмурий иш қўзғалтилган шахс);

- айбланувчи (айбланувчи сифатида жиноий ишнинг терговига жалб этилган, ёки бевосита жиноят содир этган ва ҳибсга олинган шахс);

- судланувчи (содир этган ҳуқуқбузарлиги бўйича суд тайинланган шахс);

- судланган (унга нисбатан айбловчи ҳукм чиқарилган шахс);

- оқланган (унга нисбатан оқловчи ҳукм ўқилган судланувчи).

Журналист суд жараёнларини ёритишда қуйидаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши мақсадга мувофиқ:

➤ судланувчининг миллати, ирқи, жинсидан қатъий назар ҳуқуқи ва шаънини ҳурмат қилиш;

➤ ёритаётган материалларида ҳар бир қаҳрамонни тасвирлашда холислик, беғаразлик тамойилларига риоя этиш;

➤ ҳуқуқий атамаларни билиш ва уларни тўғри, ўзининг асл маъносида қўллаш;

➤ суд жараёнига аралашмаслик;

➤ вояга етмаган судланувчи шахсларни уларнинг ота-онаси ва васий шахсининг рухсатисиз ошкора этмаслик;

➤ суд ҳукми чиқмай ва кучга кирмай туриб ҳеч кимни айбламаслик;

➤ жисмоний камчилиги бор инсонларни уларнинг айби бўйнига қўйилиб, ҳукм ўқилган бўлсада, нуқсонларини тилга олиб айбламаслик;

➤ “Айбсизлик презумпцияси”га риоя этиш;

➤ судьянинг рухсатисиз ишга халақит бериши мумкин бўлган, гувоҳ ёки судланувчини қораловчи ёки оқловчи аудио ёки видео ёзувларни қўймаслик;

➤ шахснинг шахсий ҳаётига аралашмаслик;

- суд жараёни ёки инсон шахси ҳақида асосланмаган миш-мишларни тарқатмаслик;
- ҳамкасбларнинг шаъни, қадр-қиммати, профессионал маҳоратини хурмат қилиш;
- ҳақиқатни тижорий-реклама, партия, лавозим манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартириб бермаслик;
- жиноий иш бўйича журналистик суриштирув материалларидан шахсий манфаатлардан фойдаланмаслик;
- муаллифлик ҳуқуқига риоя этиш ва плагиатдан қочиш;
- инсон ҳиссиётлари устидан кулмаслик, ҳақорат қилмаслик;
- жабрланганларнинг интервьюсини уларнинг рухсатисиз эълон қилмаслик;
- тергов жараёнида аниқланган, зўравонлик қурбонига айланган аёллар, ёш болаларнинг ўта мудҳиш видео ва фотосуратларини бермаслик лозим.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Германияда суд жараёнларини ёритишда қандай ахлоқий меъёрлар белгиланган?
2. Россия суд мухбирлари қандай қоидаларга амал қилишади?
3. Британиялик журналистлар вояга етмаганлар жинояти билан боғлиқ суд тафсилотларини ёритишда нималарга эътибор беришади?
4. Ўзбекистонда суд жараёнларини ёритишда журналистлар қандай ахлоқий қоидаларга риоя этишлари керак?

6-МАВЗУ: СУД ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЖУРНАЛИСТИК СУРИШТИРУВНИНГ РОЛИ

- 6.1.** Журналистик суриштирув: моҳияти, вазифалари ва имкониятлари.
- 6.2.** Журналистик суриштирув жамоатчилик назоратини таъминловчи самарали восита сифатида.
- 6.3.** Журналистик суриштирувни ташкил этиш ва ўтказиш технологияси.

6.1. Журналистик суриштирув: моҳияти, вазифалари ва имкониятлари

Журналистик суриштирув мураккаб жанр. У жуда ҳам кўп вақт, кузатувчанлик, қатъийлик, сабр билан ишни охиригача етказишни талаб қилади.

Журналистик суриштирув – бу журналистнинг ташаббуси билан тайёрланадиган таҳлилий журналистик материал бўлиб, одатда алоҳида шахслар ёки ташкилотлар томонидан сир сақланиши исталган мавзуларни фош этишга қаратилади. Янги факт ва маълумотларга бой, жумбоқли воқеа-ходисаларни тадқиқ этишга бағишланадиган “журналистик суриштирув” институти журналистика соҳасида омма эътиборини тортадиган энг самарали усуллардан бири ҳисобланади.

Журналистик суриштирув учта муҳим элементга асосланади: журналист бошқа биров олиб бормаган изланишни олиб боради; суриштирув мавзуси муштарийлар, тингловчилар, телетомошабинлар, интернет фойдаланувчилари учун, умуман, жамоатчилик учун анчагина муҳим; бошқалар текширилаётган фактни жамоатчиликдан яширишга уринишади. Шунга кўра, бу усул кўпинча “ташаббускор журналистика” (enterprise journalism) ҳам дейилади.

Журналистик суриштирувнинг моҳиятидан келиб чиқиб унга хос бир қанча жиҳатларни таърифлаш мумкин:

- журналистдан узоқ вақт ва катта иқтидор талаб этувчи муайян мавзунини белгиланган муддат давомида тадқиқ қилиш;
- муаммони муайян режа асосида очиқ бериш;
- диққат-эътиборни фақат танланган битта муаммога йўналтирилган тарзда иш олиб бориш;
- иллатларни фош этишнинг бир усули;
- муаммо, қоидага кўра, илк бор тақдим этилади;

- йиғилган ва қайта ишланган ҳар бир материал оригинал бўлиши – у ҳеч қачон иккиламчи манбалар ва расмий ахборотларга оид миш-мишлар натижасига асосламаган бўлиши талаб этилади.

Журналистик суриштирув билан шуғулланаётган журналист ҳали хом материални пишириш учун турли интервьюлар, фактлар, далиллар йиғади. Журналистнинг изланиши кундалик ишлари тугагандан кейин бошланади.

Керакли ахборотга эга бўлиш – суриштирувнинг мақсади ҳисобланади. У жамият ҳайтига тегишли исталган мавзу бўлиши бўлиши мумкин.

Журналистик суриштирувнинг мақсади – ҳокимият ва бизнес тузилмалари ўртасидаги ноқонуний ва яширин алоқалар, уюшган жиноятчиликни фош қилиш, мамлакат, минтақа, ҳудуддаги ижтимоий, иқтисодий ҳолат, йирик ишлаб чиқариш ёки бизнес объектлар фаолиятини шаффоф қилиш ҳисобланади.

Жиноятга қарши суриштирувлар одатда жамиятни ларзага келтирган қотиллик, сиёсий, экологик, иқтисодий жиноятлар, бола ўғирлаш, одам савдоси, террорчилик ҳужумлари, қурол-яроғ контрабандаси, гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланиши, оғир оқибатли йўл-транспорт ҳодисалари юзасидан амалга оширилади.

Журналист суриштирувининг бошқа жанрлардан фарқи шундаки, аввало журналист очмоқчи бўлган ишнинг бирор-бир сири бўлиши керак. Сир бўлмаган жойда суриштирув ҳам бўлмайди. Сир албатта ижтимоий характерда бўлмоғи лозим. Сир журналист томонидан очилиши ва материал учун зарур маълумот ҳам айнан журналист томонидан тўпланиши лозим. Аксарият журналистлар суд ҳисоботларини олиб, материал тайёрлашади ва буни журналист суриштируви деб аташади. Бу нотўғри. Журналист жиноий иш материалларидан фойдаланган тақдирда ҳам мустақил равишда гувоҳлар, судланувчи, терговчи, прокурор билан суҳбатлашмоғи, ишга оид ҳужжатларни ўрганмоғи лозим. Баъзида терговчи топа олмаган нарсаларни журналист топиши мумкин. Рус олими В.Ворошиловнинг фикрича, “суриштирув жуда ҳам кўп ахборот манбаларига таянилган ҳолда ёзилади: одамлар, ҳужжатлар, шахсий кузатув. Суриштирув материали ҳолислик тамойилларига мос келиши учун зиддият томонларининг фикрлари билан биргаликда нейтрал томоннинг фикр ва муоҳазаларини келтириш мақсадга мувофиқдир. Бу жиноий иш очилган соҳанинг мутахассислари, экспертлар бўлиши мумкин.

Фарғона вилояти журналистлар ижодий уюшмаси раиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Муҳаммаджон Обидов амалиётчи сифатида суриштирув жанридаги муаммоларга алоҳида урғу қаратади. Унинг фикрича, журналист суриштируви муаллифдан ғоят чуқур ва ҳар томонлама билим талаб қилади. Бу жанрда ижод қилишда соф қалбнинг ўзи кифоя қилмайди. Уларга

хуқуқий кафолат, ахборот таъминотида кўмак, муҳаррир кўллови ҳам керак. Цензура бекор қилинганининг ўзи журналист учун хуқуқий кафолат бўла олмайди. Ҳақиқий “тўртинчи ҳокимият” бўлиш, давлат бошқарув институтлари фаолияти, барча даражадаги амалдорларнинг коррупцион ҳаракатига қарши самарали курашиш учун журналистнинг қонунда кафолатланган хуқуқлари кенгайтирилиши лозим.

Журналистиканинг вазифаси ҳукм чиқариш эмас. Журналистика ижтимоий адолат қарор топиши учун хизмат қилади. Унинг мезонларини эса жамият белгилайди.

“Журналист хуқуқ посбонлари ваколатини ўз зиммасига олмасин. Унинг вазифаси жиноятчини тутиш эмас, балки жиноий хатти-ҳаракатга ошкоралик бериш, муаммони таҳлил қилиш, ечими ҳақида таклифлар киритишдир.

Журналистик суриштирувда қандай имкониятлар мавжуд?

Жамоатчилик учун:

Аудитория бошқа ҳеч қаердан топиб бўлмайдиган, ишончли, шу билан бирга, уларнинг ҳаётига таъсир кўрсатадиган ахборотларни ёқтиришади. Бу ижтимоий ҳаётга, иқтисодиёт ёки шунчаки одамлар маиший эҳтиёжлари учун фойдаланадиган маҳсулотларга оид ахборотлар бўлиши мумкин. Асосийси, одамлар ҳаётида ўзгаришлар бўлсин. Шунинг учун эса тутиш лозимки, журналистик суриштирув – бу фақат маҳсулот эмас, балки одамларнинг ҳаётини янада хавфсиз, мазмунли қилиш ва уни яхшироқ ўзгартиришга қаратилган фаолиятдир.

Маълум бир медиа канал учун:

Профессионал даражада журналистик суриштирув олиб бораётган ОАВ бу борада ўз мавқеини мустаҳкамлаши, яхшигина даромад кўришлари ҳам мумкин. Масалан, Ўзбекистондаги бир қатор интернет нашрлар, жумладан, kun.uz, gazeta.uz, daryo.uz ва бошқа шу кабилар арсеналида бир-биридан жиддий, салмоқли журналист суриштирувлари бўлиши билан бирга, реклама берувчиларнинг яхшигина таклифларига ҳам эга. Бундан ташқари, медиа бозорнинг йирик иштирокчилари бу каналларга турли чалкаш вазиятларда объектив суриштирув олиб боришлари учун ҳам тез-тез мурожаат қилиб туришади.

Суриштирув ўтказувчи журналист:

Изланиш, суриштирув журналистнинг профессионал жиҳатдан анчагина ўсишини таъминлайди. У бошқалар унга тайёр ҳолда ахборотларни тақдим этишларини кутиб ўтириш ўрнига, ўзининг ҳақиқатга эришиш қобилиятига ишонч ҳосил қилади. У кўркувни енгилни ўрганади. Дунёга бошқача чуқур нигоҳ билан қарай бошлайди.

6.2. Журналистик суриштирув жамоатчилик назоратини таъминловчи самарали восита сифатида

Журналистик суриштирув жамоатчилик назоратининг энг кенг тарқалган шаклларида бири ҳисобланади. Журналистик суриштирувнинг фундаментал асоси ҳуқуқий жиҳатдан қонунлар билан кафолатланган – давлат органлари фаолиятига оид ахборотларга эга бўлиш ҳуқуқи ва сўз ва фикр эркинлиги ҳуқуқи.

Бугун “журналистик суриштирув” – “журналистик текширув” жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий ва ўз ўрнида самарали усулларида бирига айланди.

Мақсад ва вазифаларига кўра, журналистик суриштирув шартли равишда журналистнинг жамият учун номаълум ёки яширинган фактларни режали излаши ва ҳақиқатни эълон қилиши, дейиш мумкин. Ушбу амалиётдан фойдаланиш оммавий ахборот воситасининг нуфузини ортишига, халқ эътиборини қозонишига ёрдам беради. Чунки жамият доим кўпчилик учун номаълум ёки яширилган маълумотларни билишга қизиқади.

Журналистик текширув материалларини чоп этишга ихтисослашган “The Philadelphia Inquirer” нашрининг собиқ муҳаррири Жин Робертс: “Суриштирувнинг моҳиятида бирор бир сиёсатчини шарманда қилиш ёки маълум қонун бузилишини аниқлаш эмас, балки ўқувчининг тобора мураккаблашиб бораётган дунёда нималар бўлаётганини англаб етиши учун фактларни топиш ётади”, – дейди. Буюк Британиялик таникли журналист Дэвид Ренделнинг фикрига кўра эса, “Журналист суриштируви бу — репортёрлар ўтказадиган тадқиқотдир”. Хорижда бу йўналиш “investigative journalism” дейилади.

Журналистиканинг мураккаб, масъулиятли ва баъзан хавфли жанри ҳисобланган журналистик суриштирувни амалга оширишдан олдин ҳар томонлама пухта тайёгарлик кўриш лозим. Бунда, аввало, журналистларнинг ҳатти-ҳаракатларини кафолатловчи қонун ҳужжатлари билан яхши танишиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Чунки текширувни ўтказиш жараёнида ҳар бир ҳатти-ҳаракат бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари бузилишига олиб келмаслиги лозим. Акс ҳолда журналистни кўнгилсизликлар кутади. Эҳтиёткорлик муҳим жиҳатлардан бири бу жараёнда.

Шунингдек, журналист суриштирувни амалга оширишда журналистика соҳасининг сири, яъни ахборот манбалари томонидан ихтиёрий равишда маълум қилинган махфий хабар, факт ёки воқеалар ва маълумотларни манбанинг розилигисиз ошкор этмаслик принципига амал қилиши лозим. Журналист ушбу талабга фақат қонун билан белгилаб қўйилгани учун эмас, балки ижтимоий масъулият нуқтаи назаридан ҳам амал қилиши керак. Нима

учун ахборот манбаи ихтиёрий равишда айнан журналистга маълумотларни ошкор қилмоқда? Бунинг сабаблари бор, албатта. Аксарият ҳолларда ахборот манбаи журналистга тақдим этаётган маълумоти билан жамоатчиликни қандайдир қонунбузилиши ёки ноодатий воқеадан хабардор этиши орқали ўз наздида адолатни тикламоқчи эканлиги, бироқ шахсни ошкор этиш салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ҳис этган ҳолда ёндашади. Ва бундай вазиятда ахборот манбаи ошкор қилмоқчи бўлган маълумоти билан бевосита шуғулланишга масъул шахслар борлигидан қатъи назар, ишонч билан уни журналистга тақдим этаяпти. Шунинг учун, ахборот манбаининг журналистга бўлган ишонч омили журналистика соҳасининг сирини сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

Умуман олганда, жамият ҳаётида амалга оширилаётган ўзгаришлар, ислоҳотлар устидан фаол жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва очиқлик принципи жамиятнинг барча соҳаларига кириб боришида журналистик суриштирув институти катта аҳамиятга эга. У ўз хусусиятга кўра, оммавий ахборот воситаларининг давлат ва жамият ҳаётида мустақкам ҳокимият сифатида ўрин эгаллашида муҳим ўрин тутаяди.

6.3. Журналистик суриштирувни ташкил этиш ва ўтказиш технологияси

Журналистик суриштирув учун долзарб ва аудитория учун қизиқарли мавзунини қайдан топиш мумкин? Қандай муаммонинг суриштируви билан шуғулланган маъқул? Мавзунини ҳамма ердан топса бўлади. Ҳамма гап уни кўра олишда! Мутахассислар бир фикрнинг уқирадилар: Эслаб қолинг: алоҳида ҳолатларни эмас, доимий содир бўлаётган ҳолатларни излаш керак.

Энг оммабоп мавзулардан бири – коррупция мавзусидир. Бунда бирор бир тизим, ташкилот ичидаги ёки унинг атрофидаги коррупцион ҳолатлар мисол бўлиши мумкин. Аммо бу журналистик суриштирувнинг ягона манбаи эмас. Кенгрок маънода мансабни суистеъмол қилиш, ноқонуний равишда давлат ваколатларидан фойдаланиш ҳолатлари, жамият гуруҳлари ўртасидаги тенгсизлик, адолатсизликлар, умуман олганда, журналистик суриштирув учун долзарб ва қизиқарли мавзу топаман десангиз, атрофда содир бўлаётган жараёнларга синчков нигоҳ ташлашнинг ўзи кифоя. Ёки энг оддий усуллардан бири Googlening қидирув тизими бўладими, Twitter хештеги ёки Facebookдаги гуруҳ, Интернет ижтимоий тармоқлари сизга оригинал мавзу, янги тадқиқотлар натижаси, мулоқот йўллари ва суратларни топишга кўмак беради. Бироқ

ижтимоий тармоқлар ҳам, Интернет ҳам журналистларга янги мушкулликлар пайдо қилаётганини ҳам ёддан чиқармаслик зарур. Ахборотни қўлга киритиш осон бўлиши мумкин, аммо сиз воқеа чиндан ҳам юз берганига ва одамлар ҳақиқийлигига ҳосил ишонч қилишингиз лозим.

Буларга анъанавий журналистик тадқиқот йўллари ўрнини босадиган эмас, бу йўللарни янада кенгайтириш имкониятини берадиган воситалар сифатида қаралгани афзал.

Журналистик суриштирувнинг ўзига хос ғояси энг долзарб муаммоларни тезроқ илғай оладиган, синчков журналистлар томонидан етказилиши мумкин.

Суриштирув ўтказишда биринчи манбадан (жабрланувч ёки унинг оиласи ва ҳ.к.) олинган маълумотлар аҳамиятли бўлиши мумкин. Аммо бу ўринда бирор кимса ёки гуруҳнинг қўлида қурол бўлиб хизмат қилишдан эҳтиёт бўлиш керак. Нима учун буни сизга етказишаётгани ҳақида ўйланг!

Шунингдек, ижтимоий тармоқлар ҳам, хусусан, Facebookдаги “Халқ билан мулоқот”, “Потребитель.уз” каби гуруҳлардаги, Телеграм каналлардаги xushnudbek.uz, davletovuz, [rais buva](http://raisbuva), ekologuz, troll.uz каби блогерларнинг саҳифаларида кўтарилаётган ижтимоий муаммолар журналистик суриштирув учун яхшигина материал бўлиши мумкин.

Ижтимоий тармоқларда кузатиб борадиган шахсларга оид ўз рўйхат шаклланган бўлиши мақсадга мувофиқ. Одатда оммавий ахборот воситалари ҳаддан ташқари эҳтиёткорлик ёки ички цензура туфайли жамият учун ўта муҳим воқеаларни беришга журъат эта олмайди. Лекин бундай пайтларда ижтимоий тармоқлар муҳим роль ўйнаши мумкин.

Ижтимоий тармоқлардан фойдаланишнинг яна бир муҳим усули сиёсатчилар, парламент аъзоларининг ижтимоий тармоқлардаги фаолиятини кузатиб боришдир. Шунингдек, халқ вакиллари ижтимоий тармоқларда тобора фаоллашиб бормоқда. Бу, айниқса, Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан видеоселектор йиғилишидаги маърузасидаги танқиддан сўнг анча жонланди. Давлат раҳбари депутат ва сенаторлар ўз фаолияти ҳақида сайловчиларни хабардор этиб бориш учун Интернетда, ижтимоий тармоқларда ўз саҳифаларини очиб, зарур маълумотларни уларга киритиб боришлари лозимлиги, дунёдаги кўпгина мамлакатлар аллақачон шу тизимга ўтганини таъкидлаган эди.

Сўнгги йилларда жуда кўплаб мамлакатларда мулк, хўжалик субъектлари ҳақидаги маълумотлардан иборат очик маълумотлар, корпоратив маълумотлар порталларини ташкил қилиш авж олмоқда. Бу бир томондан давлат ва жамиятнинг очиклик ҳамда транспарентлик тамойилларини қарор топтиришга бўлган интилишини кўрсатса, иккинчи томондан коррупция, яширин ҳуқуқбузарлик

ҳолатларига қарши курашиш самарадорлигини ошироқда. Жамоатчиликнинг босими остида ҳукуматлар кўчмас мулк, автомобиллар ва бизнесларга доир очик маълумотлар базасини яратмоқда. Бундай маълумотлар базаларини мунтазам кузатиб бориш орқали журналистлар мансабдор шахсларнинг ноқонуний бойишига оид журналистик суриштирувларини тайёрлашлари мумкин .

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ очик маълумотлар кўп маротаба, эркин ва бепул фойдаланиш мақсадида машинада ўқиладиган форматда Интернет тармоғида жойлаштирилган давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот ҳисобланади .

Ўзбекистонда <https://data.gov.uz>, <https://openinfo.uz>, <https://stat.uz>, <http://xarid.uz> сингари интернет ресурслардан фойдаланиш мумкин. Бундан ташқари, Давлат хизматлари агентлиги томонидан fo.birdarcha.uz, mu.gov.uz порталлари орқали рўйхатдан ўтган санадан тортиб, бошқарувчи тўғрисида маълумот, агар юридик шахслар ҳақида гапирадиган бўлсак, муассислар ва уларнинг устав жамғармасидаги улушига тегишли мавжуд маълумотларни автоматик тарзда тақдим этади. Сиздан фақатгина тегишли тадбиркорлик субъектининг СТИР-рақамини киритиш талаб этилади.

Bellingcat суриштирув тармоғининг журналисти Эрик Толер, очик манбалардан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида шундай дейди: “...агарда биз суриштирувимизда очик манбалардан фойдалансак, биз ўзимиз ва аудиториямиз ўртасида шаффофликни таъминлаймиз. Агарда биз амалдор хусусида материал тайёрлаётган бўлсак, ўқувчиларимиздан бири бизнинг далилларимизни нотўғри деб ҳисобласа, улар биз фойдаланган ўша очик манбаларга кириб, далилларни текшириб кўришлари мумкин”. “Информационная культура” нодавлат агентлигининг директори Иван Беггин суриштирув учун қуйидаги инструментларни ажратиб кўрсатади: “Журналист суриштируви учун бугунги кунда зарур бўлган инструментлар бу Excel, Google Docs, IBM ManyEyes, Wordle ва бошқалардир. Бу жинойтга оид суриштирувми сиёсий муаммолар бўйича журналист текширувими ҳаммасига мос келади”, – дейди у. АҚШ журналистлари ўртасида бугун Microsoft Excel ва Microsoft Access жуда ҳам машҳурдир. Excelдаги жадваллар маълумотларни саралаш учун жуда ҳам қулай. Айнан Excelда маълумотларни таққослаш, саралаш, сўнгги аниқ маълумотни ҳисоблаб чиқариш мумкин. Accessдаги жадваллардан эса катта ҳажмдаги маълумотларни саралаш, уларни ягона жадвалга бирлаштириш учун фойдаланган маъкул.

Эслатиб ўтиш ўринлики, тор соҳага ёки мавзуга ихтисослашиш суриштирув мавзусини чуқурроқ ўрганишга ёрдам беради. Суд жараёнларини ёки ички ишлар идоралари ҳисоботлари асосида тайёрланадиган янгиликлар мунтазам кузатиб борилса, ушбу соҳаларга тааллуқли суриштирувларни мукамал даражада

режалаштириш мумкин. Бундан ташқари, узоқ йиллар давомида тор йўналишга ихтисослашиш мазкур мавзуларда ахборот тақдим эта оладиган манбалар ва экспертлар билан яқиндан мулоқот ўрнатиш имконини беради. Бу эса суриштирувнинг жонли ва кучли чиқишига ёрдам беради.

Журналист суриштирувга қизиқаётган ёш журналистларга иккита муҳим жиҳатни алоҳида кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Журналистларга хос қизиқувчан бўлинг. Модомики, сизда қандайдир ноқонуний деб ўйлаган ҳаракатга нисбатан қизиқиш пайдо бўлса, кўпроқ билишга ҳаракат қилинг. Қайд қилиб боринг, ахборотни текшириб, мавзуга қайтиб туринг. Журналист ўз хоҳиши билан олиб борган суриштирувлар ҳар доим муваффақиятли чиққан.

2. Бошқа журналистлар, ҳамкасблар қандай суриштирув олиб бораётганини, материаллари қандай чиқаётганини билан ҳам мунтазам кузатиб боринг. Чунки сизу биз яхши журналист суриштируви устида ишлашни энди-энди бошлаётган бўлсак, бошқалар аллақачон бу мавзуда ўнлаб мақолалар тайёрлаган бўлиши мумкин. Ёқтирмасангиз ҳам таниқли журналист-суриштирувчиларнинг ижодини кузатиб боринг, бу сизга ҳар доим ёрдам беради.

Журналистик суриштирувни ўтказишни режалаштириш. Танланган мавзу юзасидан журналистик суриштирув ўтказиш учун ҳатти-ҳаракатларни бошлаш лозим бўлади. Бунинг учун аниқ режа тузиб, унга мувофиқ ҳаракат қилиниши лозим.

1. Суриштирув мавзусига айланган ахборотнинг ҳаққонийлигини текшириш.
2. Суриштирув гипотезасини қуриш.
3. Вазифа ва ресурсларни аниқлаш.
4. Далилларни тўплаш.
5. Мутахассислар ва экспертларни жалб қилиш.
6. Репортаж. Интервью.
7. Эълон қилишдан олдин фактларни яна бир бор текшириб олиш, фактчекнинг қилиш.
8. Материалнинг таъсирини мониторинг қилиш.

Журналистик суриштирув ўтказишга зарурат қуйидаги саволларни туғдиради:

Сиз фош қилгач жамиятда қандайдир ижтимоий ўзгаришлар кутиладими?
Бу мавзу материал тайёрлашга арзийдими?

Тайёрланган материал ниманингдир ижобий томонга ўзгаришига ёрдам берадими?

Журналистик суриштирув олиб боришга киришган журналист минимум мақсадга эришиш учун максимум ҳаракат қилиши керак. Мутахассислар

шундай фикрни билдирадilar: Унутманг, сиз нимани билишингиз хақида эмас, нимани исбот қила олишингиз хақида ёзишингиз керак.

Журналистик суриштирувнинг айрим қийинчиликлари бўлиши табиий. Вақт масаласи, ишнинг ташкилий томони, ҳуқуқий жиҳатлари, ахборот манбаларини қидириб топиш, улар билан мулоқот ва бошқа шу каби масалалар. Суриштирувни мукамал даражада яқунлаш учун унга етарли вақт керак. Шунингдек, ишнинг ҳуқуқий жиҳатларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Журналистнинг ҳуқуқий билимларга эгаллиги, унинг хавфсизлигини ҳам бирмунча таъминлайди.

Ҳозирги даврда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари, интернет журналистлар, ОАВ ходимлари учун янги инструментларни тақдим этаяпти. Журналист суриштирувида ҳам онлайн инструментлардан фойдаланиш алоҳида аҳмиятга эга.

Журналист суриштирувини тайёрлашда онлайн инструментлар журналист ишини осонлаштиради. Ушбу инструментлар суриштирув мавзусини топиш, манбаларни текшириш, ҳужжатлар, далилларни тўплаш ва саралаш имконини беради. Шулардан бир нечтасини кўриб чиқиш мумкин:

Hunter.io – алоқа рақамларини кузатишга ёрдам беради. У электрон почта манзилини кўрсатилган домен орқали топади. Масалан, давлат органи домени орқали (фамилия, исм @ компания.uz). Шундан сўнг Email Verifier инструменти орқали мазкур манзил ишлайдими ёки йўқми яна бир текшириб кўриш мумкин.

IntelTechniques – ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчиларни топишга ёрдам беради. Сизни қизиқтирган шахснинг ижтимоий тармоқлардаги хатти-ҳаракати, фаолияти билан танишиш, Facebook фойдаланувчиси лайк қўйган ва уни белгилашган барча фото ва видеоларни кўриш имконини беради.

InVID – видеода ишлаш, унинг манбасини кўрсатиб берувчи сизни қизиқтирган кадрлар, метамаълумотлар, миниатюралар ва бошқа маълумотларни олишга имкон яратади.

Scoop – ижтимоий тармоқлар ва бошқа онлайн ресурсларга қўйилган суд баённомалари, суд жараёнига тегишли материалларни миллий доменларда топишга ёрдам беради. Агарда дастурга обуна бўлинса, у журналистларни қизиқтирган янги ҳужжатларни эътиборингизга ҳавола этади. Дастурдан фойдаланиш журналистлар учун бепул бўлиб, қолганлар ундан фойдаланиш учун ойига пул тўлашлари лозим.

Botometer – сиз интернетда мулоқот жараёнида онлайн суҳбатдошингиз кимлигини, яъни реал инсонми ёки йўқми, эркакми аёлми билмайсиз. Америка дастурчилари томонидан яратилган Botometer дастури Twitterдаги фейк аккаунтлар, ботларни топишга ёрдам беради.

Burner – конфиденциаллик ва хавфсизлик барча журналистларни ўйлантиради. Сиз ўз хабарларингизни қанчалик кодламанг, VPNдан

фойдаланманг, барибир интернетда изингиз қолади. Хавфсизликнинг энг мақбул усули бир маротабалик телефон рақамидан фойдаланишдир. Burner сизга Канада ёки АҚШнинг “телефон рақами”ни атиги 5 долларга тақдим этади. Фойдаланиб бўлингач, рақам буткул ўчирилади.

Oligrapher дастуир натижаларни визуаллаштириш ва нашр этиш имконини беради. Oligrapher дастури алоҳида шахслар ва ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлик схемаларини аниқлашга ёрдам беради. Буни бутун дунё бўйлаб миллионлаб ташкилотлар ҳақида маълумотларга эга бўлган LittleSis маълумотлар базаси томонидан тақдим этиладиган ахборотдан фойдаланган ҳолда амалга ошириш кулайдир. Агарда сизни қизиқтирган шахс ёки ташкилот ҳақида маълумотлар бўлмаса, улар ҳақидаги ахборотни маълумотлар базасига журналистнинг ўзи қўшиши мумкин.

Мавзу юзасидан назорат саволлари:

1. Журналистик суриштирувга хос хусусиятларни таснифланг.
2. Жамоатчилик назоратини таъминлашда журналистик суриштирув қандай имкониятларга эга?
3. Журналистик суриштирув мавзусини қандай танлаш мумкин?
4. Журналистик суриштирувни режалаштириш босқичлари ҳақида нима дея оласиз?
5. Журналистик суриштирувни олиб боришда ёрдам берадиган қандай онлайн инструментларни биласиз?

7-МАВЗУ: ЖУРНАЛИСТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИ

- 7.1. Журналистлар дуч келадиган хатарлар.
- 7.2. Журналистлик фаолият хавфсизлиги омиллари.
- 7.3. Хавфсизликнинг гендер жиҳатлари.

7.1. Журналистлар дуч келадиган хатарлар

Маълумки, ОАВ, хусусан, журналистлар очик ва демократик жамиятни шакллантиришда фундаментал роль ўйнайди ва улар максимал ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Аммо бугунги кунда журналистлар ҳаёти ва фаолиятига бўлган таҳдидлар асло камайгани йўқ. Аксинча, уларнинг тури ва кўринишлари кўпайиб бормоқда. Айниқса, Интернетда ва автоном тузумда журналистлар турли хавф-хатарларга ҳамон дуч келмоқда. Журналист фаолиятида хавфсизлик масаласи ҳам ниҳоятда долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Экстремал ҳамда тинч вазиятларда ҳам журналистнинг касбий ва ҳаёт хавфсизлигига таҳдидлар доимий амалга оширилади.

Ҳар йили бутун дунёда юзлаб журналистларга нисбатан зўравонлик ишлатилади, босим ўтказилади, таҳдид қилинади, яна ўнлаб журналистлар эса касбий фаолиятлари йўлида жон фидо қиладилар. Халқаро ҳамжамият томонидан 2012-2017 йиллар мобайнида 627 нафар журналист террор, уруш, сиёсий ва ижтимоий мунозаралар қурбонига айланганлиги қайд этилган. 1990 йилдан шу кунга қадар дунё бўйлаб ўлдирилган журналистлар сони 2500дан ошади. 2018 йил ҳам журналистика соҳасининг ўнлаб вакиллари орамиздан олиб кетди. Айнан 2018 йил – журналистлар ўлими бўйича рекорд даражасига кўтарилган йил бўлди. Журналистика ҳақиқат ва адолат қарор топишидаги қимматли бир бўғин эканлигини ҳисобга олсак, юқоридаги рақамларнинг даҳшатини тўла ҳис қила оламиз.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2013 йилги Бош Ассамблеясида **2 ноябрь – Журналистларга нисбатан таҳдидларнинг жазосиз қолишига қарши курашиш кун**и деб эълон қилинди. Бу сана 2013 йил 2 ноябрда Малидаги сиёсий инқирозлар вақтида ўлдирилган иккита француз радиожурналистлари Гулшан Дюпон ва Клод Верлон хотирасига танланди

Журналистика йилдан йилга жамиятнинг хатарли соҳаларидан бирига айланиб борар экан, журналистлик фаолият давомида юзага келадиган таҳдидлар эҳтимоли ва кўламини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Журналистнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш нафақат унинг ўзи учун,

балки унинг иш берувчиси, яъни нашр ёки телерадиоканал фаолияти, шунингдек, жамият учун ҳам долзарбдир. Журналист фаолиятини муҳофаза қилиш масаласи кўп йиллардан буён халқаро ташкилотлар, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи жамиятларнинг дастурларидан ўрин олган муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Улар томонидан журналистлик фаолиятига қилинадиган таҳдидларни баҳолаш ва олдини олиш, хавфли ҳудудларда, қалтис вазиятларни ёритаётган эркин журналистлар, мухбирлар, фотожурналистлар, бошловчиларнинг дахлсизлигини таъминлашга доир қўлланма, мажмуа ва бошқа адабиётлар нашр қилинмоқда. Уларнинг кўпчилигида журналист фаолиятининг ҳуқуқий муҳофазаси хатарли жойларда уларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун етарли эмаслиги, журналистнинг шахсий тайёргарлиги муҳим эканлиги таъкидланади.

Журналист ҳаёти ва хавфсизлигига дахл қилиниши мумкин бўлган жараёнлардан бири бу журналист суриштирувидир. Бирор бир жумбоқли ҳолат, сиёсий ёки ижтимоий ҳодисанинг номаълумлигича қолаётган жиҳатларига ойдинлик киритишга бел боғлаган журналистнинг ҳатти-ҳаракатлари кимнингдир манфаатига зид келиши тайин. Бу эса аксарият ҳолларда суриштирув олиб бораётган журналистга нисбатан таҳдид, зўравонлик ва ҳатто, ҳаётига дахл қилишгача олиб боради. Жаҳон журналистикаси тарихида бундай ҳолатларга мисоллар бисёр.

Рус журналистлари Владислав Листев, Анна Политковскаялардан кейин ўз шижоатлари, касбига муҳаббати йўлида яна кўплаб журналистлар қурбон бўлди.

2018 йилда словакиялик журналист Ян Кучакнинг қаллиғи билан бирга ўз уйида отиб кетилиши дунё ҳамжамятини ларзага солди. Ян анча вақтлардан буён ҳукуматдаги коррупция ва даромадни яшириш ҳолатлари бўйича журналистик суриштирув олиб бораётган эди. Бу албатта, кимнингдир жиғига теккан бўлиши табиий.

Ёки мальталик жасур журналист 53 ёшли Дафна Каруана Галисиянинг машинасига ўрнатилган бомба оқибатида ҳалок бўлиши ҳам журналист суриштируви олиб бораётган журналистларнинг ҳаёти нақадар хатар остида эканлигига яққол далилдир. Дафна ҳалок бўлгунига қадар Мальта ҳукуматидаги коррупция ҳолатлари ҳақида изланиш олиб бораётган эди.

42 ёшли Дмитрий Попковнинг ўлими эса ҳамон сирлигича қолмоқда. Россия ҳукуматидаги зўравонлик ва коррупция ҳақида ўз газетасида туркум мақолалар чоп этган Попков 2017 йил номаълум шахслар томонидан ўз дала ҳовлисида отиб кетилган. Албатта унинг ўлими юзасидан жиноий иш қўзғатилган, бироқ аксарият ҳолларда бўлгани каби бу иш ҳам ёпиқлигича қолиб кетди...

Юқоридагига ўхшаш яна бошқа кўплаб мисоллардан амин бўлишимиз мумкинки, журналистик суриштирув олиб бораётган журналистларнинг ҳаёти қайноқ уруш нуқталардан репортаж узатадиган ҳамкасбларидан кўра кўпроқ химояга муҳтождир. Зеро, уларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиши керак бўлган органларнинг ўзи ҳаётларига дахл қилиши бугунги давр учун ғайритабиий ҳодиса бўлмай қолди. Шундай экан суриштирув олиб боришга аҳд қилган журналист ўз ҳаётини муҳофаза қилувчи чораларни ҳам имкон қадар кўриб қўйиши керак бўлади.

Суд-ҳуқуқ мавзусини ёритадиган журналист куйидаги хавф-хатарларга учраши мумкин:

- таҳдид ва хужумлар;
- турли кўринишдаги таъқиблар;
- профессионал ускуна ва воситалар – телекамера, микрофон, видео ёки аудио ёзувли кассета, диск, флешка, мобиль алоқа телефони ва бошқа шу кабиларнинг олиб қўйилиш ёки мусодара қилиниши;
- босма ёки бошқа турдаги ахборот муҳрланган анжомларнинг олиб қўйилиши;
- визуал кузатув, турли электрон воситалар орқали кузатув, ахборотни тортиб олиш;
- турли хил мақсадларда, хусусан, сиёсий мақсадда ўғирлаб кетиш;
- танага жароҳат етказиш, тажовуз (жинсий зўравонлик), жиноий ҳаракатлар;
- туҳмат, хужжатларни ўғирлаш;
- ноқонуний ҳаракатлар қилишда ёлғон айбловларни тўнқариш;
- обрўсизлантириш, шаънини топташ;
- йўл-транспорт ҳодисаларини уюштириш;
- табиий офатлар: довул, бўрон, ер қимирлаши ва бошқалар;
- касалланиш хавфи

Замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг бемисл тараққиёти, инсоният учун улкан қулайликлар яратиши билан бирга янги “ахборот хавфсизлиги”, “рақамли хавфсизлик” каби тушунчаларни юзага келтирди. Фаолияти бевосита ахборот билан боғлиқ оммавий ахборот воситалари, хусусан, журналистлар хавфсизлиги муҳим масалага айланди. Ҳозирги кунда журналистларга нисбатан таҳдидлар ҳам янги қиёфа касб этиб, замонавийлашиб бормоқда. Кечагина журналист учун кимсасиз кўчада номаълум кимсалар томонидан дўппосланиш, таҳдидли хатлар ёки телефон қўнғироқлари касбий фаолиятига тўсқинлик қиладиган омил саналган бўлса, бугун ҳақоратлар ва таҳдидлар онлайн шаклга кўчган. Жамиятга фаол хизмат кўрсатаётган, ўз интернет блоги, ахборот каналига эга журналистларни

қидириб топиш, фаолияти ҳақида маълумотга эга бўлиш ва таҳдид қилиш жудаям осон бўлиб қолди. Бундай хавфларнинг барчасини жамлаб битта ибора билан **рақамли таҳдидлар** деб атаймиз.

Таҳдиднинг янги, рақамли кўриниши қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

- журналистларнинг шахсий компьютерлари ва бошқа алоқа воситаларига хакерлик тажовузлари уюштириш;
- электрон почта орқали янги илова кўринишидаги вируслар жўнатиш;
- телефон орқали олиб борилган суҳбатларни эшитиш ва электрон почталарини кузатиш;
- Интернет блоглари, саҳифалари, каналларини бузиб кириб эгаллаш ва журналистнинг кириш имкониятини чеклаш ва бошқа АКТ имкониятлари билан ҳолатлар.

7.2. Журналистлик фаолият хавфсизлиги омиллари

Журналистнинг хавфсизлиги кўп ҳолларда ўзига боғлиқ бўлади, унинг мавзу танлаши ва ахборотни қандай, қайси йўл билан йиғишига қаратилади. Уни ҳеч ким хавфли мавзунини ёритишга мажбурлай олмайди. Суриштирув олиб бораётган журналист диққат билан қонун талабларига риоя этиши, муносабатларни чегараловчи ахлоқ меъёрларига, ахборот манбаалари ва ахборот берувчи шахсларни оммавий ахборот воситалари аудиторияси олдида жавобгар эканини доим ёдда тутиши даркор.

Журналист суриштируви давомида ўзининг шахсий хавфсизлигини таъминлаш масаласи муҳим. Шахсий хавфсизлигини ҳар доим ҳам таъминлай олмаслиги мумкин. Лекин хавф даражасини қайсидир маънода камайтиришга эришса бўлади. Ҳар қандай суриштирув олиб бориш жараёнида қайси томондан унга нисбатан агрессив босим ўтказилиши мумкинлигини аниқлаши керак. Чунки журналистик суриштирув олиб бориш экан, бу баъзи бир шахсларга, соҳа вакилларига ёқмаслиги тайин. Чунки ҳамма ҳам ахборот беришни ва ўзи истамаган ахборотларни ошкор қилишни хушламайди. Суриштирув олиб борадиган журналистнинг ҳар бир сўзи ўзига қарши ишлаши мумкин. Бу жараёнда ниҳоятда эҳтиёткорлик талаб этилади.

Журналист суриштирувининг энг оҳанграболи жиҳати – оммадан яшириб келинган ахборотнинг фош қилинишидир.

журналистик суриштирув олиб бораётган журналистларнинг ҳаёти кайноқ уруш нуқталардан репортаж узатадиган ҳамкасбларидан кўра кўпроқ

химояга муҳтождир. Зеро, уларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиши керак бўлган органларнинг ўзи ҳаётларига дахл қилиши бугунги давр учун ғайритабiiй ҳодиса бўлмай қолди. Шундай экан суриштирув олиб боришга аҳд қилган журналист ўз ҳаётини муҳофаза қилувчи чораларни ҳам имкон қадар кўриб қўйиши керак бўлади.

Журналистлик суриштируви режасини ишлаб чиқар экан ҳар қандай журналист қуйидагиларга амал қилиши зарур:

- Суриштирув жараёнида дуч келишингиз мумкин бўлган хавфларни баҳолаш ва тайёргарлигингизни текшириш.
- Ҳамиша фавқулодда вазиятларда боғланишингиз мумкин бўлган шахслар, рақамлар ва боғланиш йўллари белгилаб олинг.
- Ўзингиз билан яқинларингизга таниш буюм ва ҳужжатларингизни олиб олинг. Қариндошларингиз ҳар қандай ҳолатда ҳам сизни таний олиши учун. Шу билан бирга улар билан парол ёки кодлар белгилангки, боғланганингизда фақат сиз ва улар тушунадиган хабарни етказа олишингиз мумкин бўлади.

Хўш, суриштирув олиб бориш давомида журналистга нималар ва ёки кимлар хавф туғдиришини қандай белгилаш мумкин? Аввало, журналистлик суриштируви нимадан иборатлигига аниқлик киритиш лозим:

- ✓ воқеа ҳодисани чуқур ва кенг миқёсда таҳлил қилиш;
- ✓ ҳужжатларни ўрганиш, одамлар ёки ташкилотлар томонидан қилинган қайдлар, аудио ва видео ёзувлар билан ишлаш;
- ✓ кенг миқёсли интервьюлар уюштириш;
- ✓ жиноятни фoш этувчи усуллардан фойдаланиш: яширин репортажлар тайёрлаш, яширин кузатув камераларини ўрнатиш, аудиоёзувлар уюштириш;
- ✓ кенг афкор оммадан яширишга уринилаётган ахборотларни фoш қилиш;
- ✓ ахборот тўплаш ва жамиятнинг эътиборини жалб қилиш.

Юқоридаги вазифаларни адо этиш чоғида журналистнинг ҳатти-ҳаракатлари кимга ноқулайлик туғдириши мумкинлигини ҳам белгилаб олиш лозим. Булар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- ҳукумат;
- хавфсизлик хизматлари;
- тижорат ташкилотлари;
- сиёсатчилар;
- жиноий гуруҳлар;
- муҳим ахборот манбалари (гувоҳлар, иштирокчилар);
- бошқа журналистлар.

Юқоридагилар томонидан тазъйққа ёки рухий босимга учраган журналист ўзини қандай ҳимоя қилиши мумкин? Албатта, энг аввало, қонун ёрдамида ҳимоя қилади. Зотан журналистлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш, сўз ва ахборот эркинлигини таъминлаш борасида миллий қонунчиликда бир қатор ҳужжатлар қабул қилинган. Хусусан, **“Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”**ги, **“Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”**ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларида журналистнинг ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш, ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиш ҳуқуқига эгаллиги белгиланган.

Суд-ҳуқуқ органлари журналистнинг ўз касбий фаолиятини амалга оширишида унинг ҳуқуқлари ҳимояси, уларнинг шахсий дахлсизлиги муҳимлигидан ўз тизими ходимларини хабардор қилиши лозим.

Журналистнинг ҳаёти ва ҳуқуқлари қонун билан ҳимояланиб ва бу қонун барча ҳудудларда бир хилда ишлаб бошлагандагина сўз, эътиқод ва фикр эркинлиги ҳақида гап бориши мумкин. Бунда журналистдан ҳам етарлича ҳуқуқий билим ва малака талаб этилади. Журналистлар эркинлигини таъминлаш, ҳаёти ва фаолиятини ҳимоя қилишда давлат ва ҳокимият органлари муҳим ўрин тутди. Журналист ва унинг фаолиятига қарши қилинган таҳдид ва ҳуқуқбузарликларга қонуний чоралар кўрилмас экан, оммавий ахборот воситаларини ҳимоя қилиш сиёсий аҳамиятга эга муҳим масала бўлиб қолаверади.

7.3. Хавфсизликнинг гендер жиҳатлари

Замонавий дунёда аёл журналистларга нисбатан таҳдид ва тажовузлар кундан кунга ортиб бормоқда. Нафақат “қайноқ нуқталар”да, балки тинчлик ҳукмрон демократик жамиятларда ҳам уларга нисбатан таҳдидларнинг гендер хусусиятлари долзарб масалага айланган.

Сўнгги йилларда журналистларга нисбатан тажовузлар хатарли гендер хусусиятларни акс эттираяпти. Айниқса, аёл журналистлар ва блогерлар жинсий зўравонлик таҳдидларига кўп дуч келмоқда. Бундай таъқибларнинг гендер характери жинсий тажовуз билан кўрқитиш ва бу тасвирларни оммавий тарқатвориш таҳдиди билан аёлларнинг “овозини ўчириб қўйиш”га қаратилган таҳқирловчи ҳолатларни ўзида ифода этади. Бу ҳодиса жамиятда ҳам салбий ҳолатларни юзага келишига сабаб бўлади. Жисмоний зўравонлик таҳдиди ва кўрқуви ахборотнинг таркиби ва уни узатишга жиддий таъсир

қилади. Аёл журналистларни жим туришга мажбур қиладиган бундай таҳдидларни эса оқлаб бўлмайди, унга нисбатан халқаро ҳамжамиятнинг эътибори ҳам ортиши лозим.

БМТ Хавфсизлик Кенгашининг № 2222-сон Резолюцияси эса айнан шундай гендер хусусиятлари жиҳатидан хавфсизликка чақиради: “Журналистлар, оммавий ахборот воситалари вакиллари ва уларга тегишли ходимлар касбий фаолиятлари туфайли кўпинча турли хавф-хатарга учрайдилар, айниқса, қуролли тўқнашувлар шароитида....шундан келиб чиққан ҳолда уларнинг хавфсизлигида гендер хусусиятлари алоҳида эътиборга олиниши керак.”

Шунга қарамай, медиа муҳитда фаолият олиб бораётган аёл журналистлар сони йилдан йилга ошиб бормоқда.

Журналистларга нисбатан таҳдидларнинг гендер хусусияти асосан аёл журналистларга қилинадиган жинсий зўравонлик тажовузи билан характерланади.

Аёл журналистларнинг фаолият олиб боришларида гендер хусусиятга кўра бир қанча тавсиялар берилади:

- ❖ Аёл журналистлар ўзлари билан хавф-хатарлардан ҳимояланиш учун барча зарурий воситаларни олишлари керак;
- ❖ бармоқларида никоҳ узугининг борлиги ҳам аёлларга нисбатан кутилиши мумкин бўлган нохушликларни олдини олиши мумкин дейилади;
- ❖ аёл мухбирлар ҳам ҳар доим махсус бош кийимда юришлари;
- ❖ шимнинг камари енгил ёки камарсиз бўлиши ва оёқ кийимнинг боғичсиз бўлиши;
- ❖ турли хил тақинчоқларни тақиш ва сочни юқорига турмаклаш ҳам тавсия этилмайди;
- ❖ шунингдек, экспертларнинг тавсиясига кўра, аёл мухбирларнинг тор жинси шим, тор кўйлақ, юзларидаги пардоз, қимматбаҳо тақинчоқлар, ҳамкасблар билан қучоқлашиб кўришишлар, ортиқча қулиш ёки табассум қилиш нотўғри талқин қилиниб, ортиқча эътиборни тортиши ва ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин экан.
- ❖ репортёр аппаратураси ҳам ихчам, жовонга сиғадиган, енгил бўлиши тавсия этилади.
- ❖ мумкин қадар аёллар ёнида доим аэрозоль дезодарантнинг бўлиши, ундан эса зарур ҳолатларда потенциал агрессорга нисбатан қурол сифатида фойдаланишлари мумкинлиги айтилади.

Зиддиятли вазиятларга табиатан ўчлик, адолатсизликка нисбатан исёнкорлик, ҳарбий ҳаракатларга қизиқиш, инсонлар ҳақида қайғуриш каби мотивлар аёл журналисларнинг “қайноқ нуқталар”га сафарга отланишга ундайди. Аммо бундай вазиятларда профессионаллик, гуманитар ҳуқуқ нормаларидан хабардорлик, ҳимоя воситаларидан фойдалана олиш, суғурталаниш, рухий барқарорлик, чидамлилиқ каби хусусиятларга эга бўлишлиқ талаб этилади.

Барча ҳолатларда ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг журналист ҳаёти ва фаолиятини, хавфсизлигини таъминлашдаги роли катта. Ҳарбий, сиёсий кучлар “қайноқ нуқталар”ни ёритишда мухбир, фотографлар учун ўзига хос медимайдон яратиб беришади. Бироқ ҳар қандай ҳолатда ҳам журналист ўз ҳаёти учун жавобгар шахс ҳисобланади.

Мавзу юзасидан саволлар:

1. Журналистлар ўз касбий фаолиятини амалга ошириш жараёнида қандай таҳдидларга учрайди?
2. Журналист қандай хавфсизлик қоидаларига риоя этиши керак?
3. Журналист томонидан тўпланган ахборотлар, материаллар хавфсизлигини таъминлаш учун нималарга эътибор бериш керак?
4. Аёл-журналистларга таҳдидларнинг турлари нимаси билан фарқланади?
5. Аёл-журналистлар ўз касбий фаолиятини амалга ошириш жараёнида қандай хавфсизлик қоидаларига риоя этишлари керак?

ХУЛОСА

Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ органлари фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлиги, суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш ва модернизациялашда оммавий ахборот воситалари ва журналистлар фаол ҳисса қўшмоқда. Оммавий ахборот воситалари уларнинг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлашнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Айтиш жоизки, ОАВда суд репортажлари, журналистик суриштирувлар эълон қилиб борилиши мунтазамлик касб этмоқда.

Ҳозирги кунда замонавий жараёнлар, суд-ҳуқуқ тизимидаги ўзгаришларга мослашадиган, тезкор, мобиль реакция қила оладиган, юқори касбий малака ва кўникмаларга эга кадрларни даврнинг ўзи тақозо этмоқда. Нафақат ҳуқуқшунослик, балки унинг турли тармоқлари, йўналишларини – суд амалиётидан тортиб адвокатура, нотариал соҳа ҳамда энг сўнгги замонавий ахборот-коммуникация технологияларини пухта ўзлаштирган мутахассисларга эҳтиёж ҳар қачонгидан ҳам ортмоқда.

Бугун мамлакатда суд корпуси фаолиятининг ижтимоий аҳамиятига баҳо бериш, уларнинг очиқлиги, ривожланиш динамикаси, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда турли ижтимоий институтлар билан ҳамкорлиги тўғрисидаги катта ҳажмдаги ахборот, маълумотларни кенг жамоатчиликка осон ва қулай, тушунарли тарзда етказиш учун дата-журналистика имкониятларидан самарали фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Албатта, барча соҳаларда, шу жумладан суд-ҳуқуқ тизимида ҳам туб ўзгаришлар жараёнида камчилик ва хатолар учраб турибди, аммо улар кўпинча ўз манфаатларини жамоатчиликдан устун кўядиган айрим мансабдор шахсларнинг эътиборсизлиги, эҳтиётсизлиги ёки лаёқатсизлиги туфайли содир бўлмоқда.

Шу сабабли ҳам суд-ҳуқуқ тизимининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи ҳолатлар ҳақида оммавий ахборот воситалари орқали ўз вақтида жамоатчиликни хабардор қилиш ва муаммоларни ҳал этишнинг мақбул йўллариини излаб топиш зарур.

Бу борада жаҳиятда ҳуқуқ, қонунийлик ва адолат устуворлигини таъминлаш мақсадида суд-ҳуқуқ органларининг оммавий ахборот воситалари ва журналистлар билан самарали ва тенг ҳуқуқли ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эга.

Суд-ҳуқуқ журналистикаси ва суд тизими фаолияти устидан жамоатчилик назорати соҳасидаги келгуси муваффақиятлар кўп жиҳатдан журналистларнинг касбий малакаси, маҳорати ва интеллектуал салоҳиятини такомиллаштириш билан ҳам боғлиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2012.
2. “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий Қонуни. ЎРҚ-431-сон 31.05.2017. <https://lex.uz/docs/3221763>
3. “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. ЎРҚ-369-сон 05.05.2014. <https://lex.uz/docs/2381133>
4. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги (янги таҳрирдаги) Қонуни. Т., 2001.
5. “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. ЎРҚ-474-сон 12.04.2018. <https://lex.uz/docs/3679092>
6. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/docs/3107036>
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. ПФ-4966-сон 21.02.2017. <https://lex.uz/docs/3121087>
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-22-12-2017?sphrase_id=4120242
9. Суд ҳокимияти фаолияти устидан жамоатчилик назорати: миллий амалиёт ва хорижий тажриба. <https://www.sud.webmaster.uz/uz/sud-okimiati-faoliati-ustidan-zamoatcilik-nazorati-millij-amaliyet-va-horizij-tazriba-548>
10. Ўсаров О. Оммавий ахборот воситалари ва суд ҳокимияти муносабатлари: Ўзбекистон амалиёти ва халқаро тажриба. Монография. - Т.: Yurist media-markazi, 2013
11. Уиллмен Дж. Журналистские расследования: современные методы и техника. Пер. с англ. – М.: Виоланта, 1998. – С.12.
12. Маматова Я.М., Сулайманова С.Р. В поисках истины: факторы эффективности журналистского расследования в Узбекистане.-Т.: Экстремум пресс, 2015

13. Журналистское расследование. История метода и современная практика. СПб., 2001. б. 13
14. Қосимова Н., Тошпўлатова Н. Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларида болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Ўқув қўлланма.- Т.: ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги Ваколатхонаси, 2014.
15. Косимова Н.С. СМИ и судебнo-правовая реформа. – Т.: ЦПЖ, 2020
16. Хидиров Қ. Коррупцияга қарши курашишдаги оммавий ахборот воситаларининг роли. Қўлланма.–Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қироллигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчихонаси. 2018, 68 б.
17. <https://unesco.exposure.co/her-name-was-daphne-caruana-galizia>
18. Dr. Michael Foley and others/Model Course on Safety of Journalists, UNESCO and the International Federation of Journalists, 2017